

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин

«Нові міжнародні загрози та можливість їх розвитку у XXI ст.»

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 6 курсу групи 623
Спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії

Грона Аліна Вікторівна

Керівник: к.політ.н., доц. **Мельничук Л.Н.**

Рецензент: _____

Протокол засідання кафедри №3

від «13» грудня 2021 р.

зав. кафедри _____ проф. Макар В.Ю.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ	6
1.1. Поняття міжнародної безпеки.....	6
1.2. Основні концепції міжнародної безпеки	14
1.3. Аналіз джерельної бази дослідження.....	23
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ ДЛЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	27
2.1. Територіальні конфлікти ХХІ століття як загроза світовій безпеці.....	27
2.2. COVID-19 та міжнародна безпека: ризики і можливості.....	35
2.3. Цивілізаційні виклики ХХІ століття.....	44
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ	53
3.1 Міжнародно-правові засоби як гарантія міжнародної безпеки	53
3.2 Безпекові пріоритети України в умовах російсько-української війни.....	60
3.3 Перспективи співробітництва України з європейськими та євроатлантичними структурами у сфері безпеки.....	68
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Суспільство на кожному етапі свого розвитку намагалось забезпечити безпеку: як власну, так і державну. Проте у минулому столітті з'явилось поняття «міжнародної безпеки» як безпеки не окремого індивідуума, організації, країни, а – як всього людства, планети загалом.

Сьогодні проблема міжнародної безпеки важлива у контексті забезпечення миру та стабільності у всьому світі та зміцнення національної безпеки кожної країни зокрема. Відтак, поняття міжнародної безпеки все частіше стає на порядок денний міжнародних організацій, є предметом вивчення науковців, темою публікацій науково-політичних видань. Аналіз міжнародної безпеки здійснюється на тлі виникнення нових викликів і загроз, адже саме вони активізують побудову політичних механізмів безпеки. Дві світові війни та припинення режиму «холодної війни» не вичерпали потенціалу міжнародної небезпеки та не забезпечили зменшення числа національних та світових загроз. Територіальні конфлікти, акти тероризму, можливість ядерної війни, екологічні та техногенні катастрофи становлять загрозу людству і в XXI столітті. Цей перелік не є вичерпним, оскільки існує ще багато інших потенційних загроз національній та міжнародній безпеці. Відтак, для світової спільноти вкрай важливо раціонально і адекватно реагувати на ці виклики, проводити ефективну безпекову політику. Для цього спочатку є необхідним розуміння сутності сучасних загроз та викликів, що допомагає визначити методологію обґрунтування завдань забезпечення міжнародної безпеки загалом, а також державної безпеки України зокрема.

Ці питання набули ще більшої актуальності в умовах процесів глобалізації, оскільки загрози і виклики міжнародній безпеці почали ставати універсальними, тобто тепер вони наповнюють новим змістом проблеми національної безпеки.

Відповідно метою дослідження є вивчення нових міжнародних загроз та можливостей їх розвитку у XXI ст.

Реалізація поставленої мети досягається шляхом розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати підходи до визначення поняття міжнародної безпеки;
- розглянути основні концепції міжнародної безпеки;
- дослідити територіальні конфлікти XXI століття як загрозу світовій безпеці;
- назвати та оцінити ризики і можливості у взаємозв'язку COVID-19/міжнародної безпеки;
- описати цивілізаційні виклики XXI століття;
- з'ясувати забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами;
- охарактеризувати безпекові пріоритети України в умовах російсько-української війни;
- окреслити перспективи співробітництва України з європейськими та євроатлантичними структурами у сфері безпеки.

Об'єктом дослідження є теорія безпеки.

Предметом дослідження виступають нові міжнародні загрози та можливості їх розвитку у XXI ст.

Обрана тема наукового дослідження потребує застосування різних наукових методів та підходів для отримання якісних результатів. Саме тому для розв'язання поставлених завдань ми використовували такі **методи дослідження**:

Історичний – щоб простежити історію формування поняття «безпеки»; **аналізу** – з метою вивчення сучасних наукових підходів до дослідження «міжнародної безпеки»; **системний метод** – для здійснення комплексного аналізу особливостей міжнародно-правових документів щодо питання забезпечення міжнародної безпеки; **аналітичний** – щоб проаналізувати можливі перспективи співробітництва України з європейськими структурами безпеки.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження можуть бути корисними для подальших наукових дослідження з даної проблематики, а також для читання курсів з теорій міжнародної та національної безпеки, безпекової політики, основ міжнародного права, теорії конфліктів тощо. Основні положення, викладені у висновках, стануть в нагоді для управлінців органів державної влади з метою загального розуміння сутності міжнародної та національної безпеки та вироблення ефективної політики щодо цього питання.

Структура й обсяг роботи обумовлені предметом дослідження, його метою і завданнями. Вона складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 105 найменувань. Основний текст викладено на 79 сторінках, загальний обсяг роботи становить 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Поняття міжнародної безпеки

Однією із найактуальніших проблем сучасності є загроза міжнародній безпеці. Колись держави, які досягли внутрішньої стабільності, не сумнівалися у своїй спроможності захистити себе від зовнішнього ворога. Сьогодні розвиток міжнародних відносин та інформаційної сфери свідчить про можливість дестабілізації будь-якої країни без жодного територіального втручання чи прояву агресії. Тому замість того, щоб роззброїтись та взяти за постулат мирне вирішення непорозумінь чи суперечок, держави нарощують військовий потенціал (часто латентно), продовжують всесвітню гонку озброєнь, яку неможливо виграти. Проте військовий потенціал не є основною умовою для забезпечення безпеки країни. Захист держави треба здійснювати ще й політичними та міжнародно-правовими засобами. У цьому плані міжнародна сфера відіграє ключову роль у надійному забезпеченні внутрішньої безпеки держави, адже безпека кожної країни залежить від рівня світової безпеки в цілому.

Поняття «безпека» з'явилося ще за часів античності. Воно вживалося давньогрецьким філософом Платоном у розумінні відсутності зла чи загрози для людини. Римський політичний діяч Цицерон трактував безпеку як функцію людини «захищати власне життя, ...уникати всього шкідливого та добувати собі все необхідне для життя»[59, с. 138]. Під час середньовіччя «безпека» трактувалась як спокійний стан захищеності людини, однак широкого вжитку цей термін не набрав. У XVII-XVIII ст. філософи Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж-Ж. Руссо і Б. Спіноза у своїх концепціях часто звертали увагу на поняття «безпека», змістом якого був стан спокою, сформований за відсутності будь-якої (фізичної чи моральної) реальної небезпеки. Саме в період Нового часу були сформовані перші підходи до теоретичного обґрунтування категорії

«безпека». Австрійський суспільний діяч Й. Зонненфельс стверджував, що безпека є умовою для життєдіяльності людини та для суспільного розвитку. Відтак, вже з XIX ст. у Європі стан безпеки почали трактувати в рамках безпеки індивідуума, суспільства та держави. Цікаво, що російські науковці вживали цей термін у розумінні охорони суспільної безпеки, спрямованої на боротьбу із злочинами проти держави [23, с. 17].

Поява терміну «міжнародна безпека» пов'язана із розвитком міждержавних відносин у XX ст. Історично першим було сформульовано поняття «національна безпека», яке вперше було вжите у політичному контексті президентом СШАТ. Рузвельтом (1901-1909). Його трактували як спроможність держави зберігати свої суверенітет та цілісність території, будувати відносини у різних сферах з іншими країнами, захищати власний політичний устрій, політичні інститути і, звісно, контролювати кордони. У 1947 році адміністрація США запровадила Раду національної безпеки, а разом з тим було впроваджено новий термін «політика безпеки». Під цим терміном розумілась не просто оборонна чи військова політика, а політика спрямована на уникнення війни. Ця політика охоплює зовнішню, внутрішню безпеку, політику економічного розвитку та політику впливу на міжнародну систему з метою створення мирного середовища на регіональному та глобальному рівнях. На базі «національної безпеки» та «політики безпеки» сформувалось поняття «міжнародної безпеки» як категорії, яка визначає відносини між державами, що базуються на засадах миру та стабільності.

Попри неабияке зростання вжитку категорії «міжнародна безпека» єдиної її дефініції немає. У дипломатичному словнику Паризької Міжнародної дипломатичної академії йдеться про те, що «Ідея міжнародної безпеки виражає притаманне кожному народу, кожній державі прагнення бути застрахованим на випадок агресії і базується на володінні державою гарантіями того, що вона не буде атакована, а у разі нападу, що отримає негайну та ефективну допомогу зі сторони інших держав»[77,с. 696]. Однак це визначення не говорить про

глобальну загрозу, а більше про державну, тобто, вважаємо, що така дефініція більш характерна терміну «національна безпека».

Політологічний енциклопедичний словник містить наступне визначення міжнародної безпеки: «це стан міжнародних відносин, який виключає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначити шляхи і форми свого суспільно-політичного розвитку; діяльність держав та міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, універсальна система механізмів, заходів і гарантій якого виключає застосування сили в міжнародних відносинах» [35, с. 343-344].

Згідно української енциклопедії державного управління, «міжнародна безпека — це стан міжнародних відносин, за якого суттєво мінімізуються (в ідеалі виключаються) ризики та загрози безпеці країн і народів; діяльність держав, міжнародних інститутів та організацій, спрямована на підтримання такого стану; універсальна система механізмів і гарантій, що виключають нелегітимне застосування сили в регіональному та світовому масштабах. Міжнародну безпеку можна трактувати як стан відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатність провідних держав світу чи колективних міжнародних інституцій (організацій) ефективно їм протидіяти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких об'єктивно прагне реалізувати власні безпекові підходи» [17, с. 46]. Варто зауважити, що у енциклопедії також йдеться про те, що міжнародна безпека не означає сукупність національних безпеки держав світ, оскільки безпека кожної країни не веде до загального миру та не гарантує відсутність міжнародної загрози. Подібної думки дотримується польський дослідник В. Малендовскі, який зазначає, що «Міжнародна безпека не є простою сумою національних безпек усіх окремих держав. Вона може проявлятися в тому, що всі члени міжнародної спільноти мають почуття безпеки і, крім того, існують умови, механізми і взаємні відносини, котрі мають запевнити загальну безпеку» [86, с.362]. Натомість Генеральний секретар ООН на тему

міжнародної безпеки у своїй доповіді зазначав, що «Міжнародна безпека є результатом і сумою безпеки кожної окремо і всіх разом держав, членів міжнародної спільноти»[79, с. 17].

Ми дотримуємось думки, що поняття міжнародної безпеки ширше від поняття національної безпеки, оскільки стосується не лише внутрішньої безпеки держави, але й відноситься до дотримання миру та забезпечення стабільності у всьому світі. Також принципова різниця між національною та міжнародною безпекою полягає в тому, що національна безпека являється цілеспрямованим процесом із чітко окресленими завданнями та потенційними результатами, тоді як міжнародна безпека демонструє мінливий стан, який залежить від взаємодії світових держав і формується на основі загальних тенденцій та власних бачень та цілей державних та позадержавних суб'єктів міжнародних відносин.

Найчастіше міжнародну безпеку визначають як стан міжнародних відносин, при якому гарантується загальне мирне співіснування всіх держав світу, а також забезпечується стійкість і стабільність розвитку міжнародного співтовариства у різних сферах життя суспільства. Основне завдання міжнародної безпеки полягає у створенні умов для уникнення та запобігання будь-яких військових конфліктів чи війн[13, с. 93].

Відтак, на практиці міжнародна безпека покликана усунути чи унеможливити наявність загроз для держав. При такому розумінні слід звернути увагу на два моменти. Суть першого полягає в тому, що більшість країн свої інтереси буде ставити вище колективної безпеки та готові порушити її. Другий момент пов'язаний із тим, що незважаючи на гарантування всіма країнами підтримки миру, немає конкретних механізмів його забезпечення та дотримання[11, с. 35].

Міжнародна безпека будується на принципах: мирного співіснування всіх держав світу; однакового рівня безпеки для кожної країни; гарантування безпеки у різних сферах життя суспільства; унеможливлення гонки озброєнь у космосі; скасування всіх випробувань ядерної зброї; взаємоповаги між

державами; співпраці у процесах врегулювання міжнародної кризи та регіональних конфліктів; високої довіри; співробітництві у напрямі боротьби з тероризмом; усунення будь-якого виду дискримінації; рівності економічної безпеки на засадах нового економічного порядку[62, с. 92].

Ці принципи міжнародної безпеки забезпечуються такими способами: договірний, який полягає у укладенні угод та договорів між державами щодо ведення безпекової політики; союзний, що означає об'єднання країн у певні коаліції; партнерський, під яким мається на увазі активна участь на рівних партнерських умовах у міжнародних організаціях, інститутах, структурах, що займаються питаннями безпеки; політико-правовий, що включає демілітаризацію, демократизацію та гуманізацію міжнародного політичного порядку, встановлення верховенства права у міждержавних стосунках[5, с. 158].

Стан міжнародної безпеки залежить від сучасних глобальних проблем та загроз, охорони кордонів, національної безпеки кожної з країн. На макросоціальному рівні міжнародна безпека покликана переслідувати інтереси та потреби держав, адже забезпечення безпеки є мотивацією для здійснення будь-якої діяльності як окремою особою, так і всіх людей у світі.

Зауважимо те, що міжнародна безпека являється також професією, адже університети деяких країн пропонують студентам здобути навчальний фах «міжнародна безпека».

Міжнародну діяльність класифікують:

- за масштабами забезпечення (національна, регіональна і глобальна);
- за сферами забезпечення (безпека у політичній, соціальній, економічній, військовій, гуманітарній та ін. сферах);
- за суб'єктною спрямованістю (безпека людини, суспільства, держави)[60, с. 154].

Однак найчастіше міжнародну безпеку поділяють на колективну, яка буває універсальною та регіональною, та індивідуальну, тобто безпеку окремої

країни. Варто звернути увагу, що кожен з цих видів залежить від зусиль всього світового співтовариства.

За умов міжнародної безпеки держави впевненіше проводять власну політику, яка орієнтується на покращення якості життя своїх громадян, їх особистісного розвитку, підтримки та реалізації їхніх прав і свобод.

Часто, ведучи мову про міжнародну безпеку, до неї включають в основному військово-політичні аспекти, проте насправді це сукупність політичних, економічних, гуманітарних, інформаційних, екологічних та інших складових, на яких будують міжнародні дипломатичні відносини.

Слід розуміти, що міжнародна безпека є результатом взаємодії багатьох країн, кожна з яких в пріоритеті має власну безпеку. Як наслідок, у міжнародних відносинах формується певна система безпеки, до якої повинні адаптуватись держави.

Польський дослідник Р. Земба виділяє 5 типів систем міжнародної безпеки [105, с.254]:

- унілатеральна, суть якої зводиться до того, що одна держава власними зусиллями забезпечує свою безпеку. Це може проявлятися у зовнішній політиці, спрямовану на збереження нейтральних позицій, позаблоковості, навіть автаркії;
- рівноваги сил, яка полягає у відсутності конкретної безпекової позиції у міжнародній системі та усвідомлення можливої загрози. Відтак, кожна держава є загрозою одна для одної, а від балансу загроз залежить стабільність їх стосунків;
- блокова – масштабний варіант системи рівноваги сил. Вона ґрунтується на існуванні військово-політичних блоків, через які держави, що увійшли до їх складу, намагаються забезпечити собі безпеку та стабільність. Слід зауважити, що хоча будучи учасниками блоку, країни отримують гарантії на зовнішню допомогу у випадку збройного конфлікту, проте вони можуть бути втягненими у війну через інших учасників. Варто зважити також на те, що блоки завжди залишаються потенційними суперниками і за умови порушення

балансу між ними ймовірно виникнення серйозного збройного конфлікту (приклад – Перша світова війна). У такій системі керівництво держави повинне вирішити чи держава бути приймати самостійні рішення у сфері безпеки, чи буде учасником військово-політичних блоків та бути під ризиком втягнення у конфлікти іншим країн-учасниць цього блоку.

- система колективної безпеки, у рамках якої держави укладають різні міжнародні договори та інші документи, якими надаються взаємні гарантії безпеки та зобов'язання їх дотримання. Вперше така система була створена у 1919 році, коли було укладено Пакт Ліги Націй. Головними ідеями щодо колективної безпеки стали: підтримка державами статусами-кво та орієнтація на його збереження; рішуча та негайна реакція міжнародної спільноти на будь-які дії, що підпадають під категорію «агресія» та проти «агресора». Проте, як демонструє історія, країни не готові були дотримуватись статусу-кво. Окремі елементи такої системи міжнародної безпеки вводились і пізніше (Статут ООН тощо), проте війна в Іраку та інші події поставили під сумнів ефективність та спроможність цієї системи. Таким чином, не зважаючи на неодноразові спроби створення системи колективної безпеки, її прецеденту в історії немає.

- коопераційна, за існування якої держави прагнуть більшою мірою співпрацювати, а не змагатися. Країни взаємодіють на основі способу «modus vivendi», що загалом означає знаходження консенсусу у співіснуванні, можливість укладання окремих угод, які сприяють формуванню довірливих відносин та закладають основу для побудови співпраці щодо інших питань.

Наскільки ефективною буде міжнародна система безпеки визначають такі фактори:

- наявна геостратегічна ситуація, стан міжнародних відносин;
- внутрішнє становище держав;
- наявність і характер сучасних загроз міжнародній безпеці;
- ефективність діючих систем безпеки і їх здатність вирішувати нові завдання;

- реальність створення нових систем безпеки і їх взаємодії з існуючими[29].

Основними принципами сучасної системи міжнародної безпеки є: рівність, що означає однаковий рівень безпеки для всіх держав незалежно від їх місця на геостратегічній карті світу; співробітництво, під яким розуміється загальна міжнародна спрямованість усунення конфліктів чи загроз з участі всіх країн; комплексність, орієнтована на використання різних засобів підтримання миру, а не тільки військових; довіра як база міжнародних стосунків та проведення міжнародної політики та ін.

Що стосується елементів системи міжнародної безпеки, то її структуру складають: наукові теорії безпеки, концепції, доктрини, програми досягнення її високого рівня; сукупність державних та міждержавних громадських організацій та інститутів, які займаються питанням підтримання миру; сили, засоби й матеріальні світові ресурси; співтовариства щодо усунення загроз і викликів, зміцнення міжнародної безпеки[35, с. 343-344].

Отже, мир та безпека були і залишаються основою для існування всієї світової системи. Ідеї щодо забезпечення міжнародної безпеки виникали давно, про що свідчать спроби тлумачення цього поняття науковцями у різні історичні періоди. Проте більше уваги цьому питанню стали приділяти на початку ХХ ст., коли сформувалися відповідні організації та нормативна база. Попри існування різних підходів до визначення поняття «міжнародна безпека», єдиного загально визнаного немає, що пов'язано, в першу чергу, із тим, що у більшості випадків міжнародна безпека відносилась до військової термінології та означала механізми забезпечення миру та стабільності. Проте, на нашу думку, не слід надто звужувати це поняття, оскільки міжнародна безпека означає безпеку соціуму держави, глобального суспільства, врешті-решт людства; вона є результатом співпраці цих суб'єктів; її ознакою є відсутність застосування сили в умовах конфлікту та під час його вирішення; вона відображає національну безпеку, яка забезпечується на міжнародному рівні. Тобто поняття «міжнародна безпека» дуже багатогранне, оскільки воно є

одночасно станом, діяльністю і результатом цієї діяльності. Незважаючи на велику кількість тлумачень, головною характеристикою міжнародної безпеки є мирне співіснування всіх держав світу, а також стабільність розвитку міжнародного співтовариства у різних сферах життя суспільства. Відтак, міжнародна безпека не визначається суцільною відсутністю війн чи збройних конфліктів, підтриманням військово-стратегічної рівноваги тощо, а спроможністю міжнародної спільноти ефективно і вчасно виявляти та усувати виникаючі загрози.

1.2 Основні концепції міжнародної безпеки

Міжнародна безпека корелюється із будь-яким напрямом міжнародного спілкування – від тематики війни і миру до проблематики конкуренції і співпраці. Відтак, міжнародна безпека охоплює весь спектр міжнародних відносин, зокрема економічні, енергетичні, екологічні, кліматичні, міграційні, соціальні та інші проблеми на регіональному та глобальному рівнях [54, с. 43-44].

Проблемами, пов'язаними із міжнародною безпекою, займаються різного роду міжнародні організації, вони вивчаються та обговорюються на міжнародних конференціях та форумах, на яких також оцінюється стан міжнародних відносин та потенційні загрози людству.

Слід звернути увагу на те, що планування безпеки здійснює кожна держава на національному рівні, проте стан безпеки є результатом співпраці багатьох країн, які часто переслідують різні цілі та по-різному бачать способи її забезпечення. Відтак, можна стверджувати, що розуміння міжнародної безпеки є здебільшого суб'єктивним, оскільки воно відображає бачення подій та процесів у світі з погляду окремих політиків, що є представниками тої чи іншої держави. Натомість намагання визначити спільні інтереси не є дуже ефективними. Навіть за умови формування союзів чи інституцій, що комікуватимуть щодо питань безпеки, прийняття спільних рішень залежить від взаємних інтересів політичної верхівки та від балансу сил у таких об'єднаннях.

На основі структури міжнародної системи, особливостей міжнародних взаємовідносин, дієвості принципів міжнародного права тощо формуються різні концепції безпеки, які обґрунтовують наявні та передбачають майбутні тенденції розвитку процесів забезпечення міжнародної безпеки. Ці концепції часто мають наукове обґрунтування і здатні зрозуміти та пояснити певні явища у міжнародних відносинах. Вони є особливими комплексами уявлень щодо тематики міжнародної безпеки, а також групою методів та засобів для її забезпечення.

Група міжнародних експертів у 1985 р. запропонували наступні концепції формування міжнародної безпеки:

- рівноваги/балансу сил;
- відлякування;
- колективної безпеки і спільної (глобальної) безпеки;
- нейтральності, неучасті і мирного співіснування[81, с. 18].

Аналіз концепцій міжнародної безпеки проводиться здебільшого у рамках неорелізму та неолібералізму як течій вивчення міжнародних відносин. Прихильники першої течії наголошують, в першу чергу, на теорії балансу сил, а міжнародні інститути та право називають пояснюють допоміжними функціями у співпраці країн. Натомість неолібералісти говорять про новий міжнародний лад, основою якого має стати баланс сил та інтересів. Стан міжнародної безпеки багато в чому відповідає положенням безпекової політики держави та концепціям міжнародної безпеки. Необхідно звернути увагу на те, що важливо, щоб національна та міжнародна безпеки ґрунтувались на дотриманні прав та обов'язків, встановлених міжнародними договорами, оскільки сучасні міжнародні відносини є доволі складним явищем, а також постійно зростає кількість і масштаб різноманітних загроз. Відтак, ці фактори та взаємозалежність держав при забезпеченні міжнародної безпеки вимагають застосування оптимальної концепції міжнародної безпеки.

Логічно було б, якби концепції міжнародної безпеки були універсальними та всеосяжними, надавали б раціональне пояснення природі

безпеки, однак на практиці це не так, що пов'язане із: суб'єктивним баченням позитивних та негативних змін у міжнародних процесах; варіативністю станів, у які може перейти міжнародна система через порушення балансу сил чи інші зміни у міжнародному середовищі; перебільшенні важливості окремих факторів, які стоять в основі концепцій; визначення і трактування проблем міжнародної безпеки у контексті цілей та завдань однієї держави чи об'єднання.

Відтак, базовими і найпоширенішими є такі концепції міжнародної безпеки:

- рівноваги/балансу сил (balance of power);
- глобальної/спільної/всеосяжної безпеки (common security);
- колективної безпеки (collective security);
- кооперативної безпеки (cooperative security)[9, с. 88].

Поняття «рівновага сил» можна трактувати по-різному: як політику, яка окреслює військові відносини; наявний стан військових відносин між державами; як рівномірний розподіл сил[1, с. 48]. Польський вчений А. Ротфельд під поняттям рівноваги сили розуміє «систему міжнародних відносин, у якій держави погоджують між собою активність і взаємне пристосування сил, що може бути відображено в угодах, які сприяють зменшенню або збільшенню гонки озброєнь»[91, с. 23].

Прикладом рівноваги сил є біполярна система і «рівновага страху», які були актуальними впродовж останнього століття. Згідно цієї концепції, сили держав розподілені переважно в однаковій мірі та не виникає можливості надмірного зростання сили однієї з них.

Дослідник Є. Станьчик зазначає, що метою концепції є організація скоординованості дій окремих акторів міжнародних відносин для балансу їх військових потенціалів[95, с. 73]. В концепції рівноваги сил поєднуються супротивні функції: з одного боку – забезпечення стабільних відносин між державами, а з іншого – переважання однієї країни над іншою, наслідком чого може стати порушення рівноваги.

Говорячи про рівновагу сил як систему міжнародних відносин, зазначимо, що вона орієнтується на «наддержави». У середині ХХ століття світ розділили на два блоки, управління якими здійснювали «новітні імперії», які володіли найпотужнішим військовим та ядерним потенціалом. На заваді ядерного конфлікту у цей період стала імовірність взаємного знищення, тож за умови відносної рівноваги сил забезпечувалось стримування агресії[83, с. 291].

Рівновага сил неодноразово зміцнювала мир, проте слід зазначити, що процеси її встановлення, захисту чи відновлення нерідко приводили до початку війни. У кризових умовах система рівноваги сил може сприяти збільшенню загроз, проте при виході із кризи вона здатна стабілізувати ситуацію і звернути увагу на економічні, культурні та інші фактори рівноваги.

У концепції рівноваги сил виділяють такі проблемні моменти:

- бажання врівноважити сили може спровокувати напруження і стимулювати гонку озброєнь;
- трапляються випадки хизування факторами сили на світовій арені;
- «наддержави» схильні проводити політику, яка не враховує інтереси менших держав;
- існує ймовірність формування блоків і образу «суперника» чи навіть «ворога»;
- малі і середні держави мають обмежену волю у проведенні зовнішньої політики.

Загалом про концепцію балансу сил справедливо виразився А. Загорський, який зазначив: «демонстрацією провалу спроб забезпечити європейську стабільність на основі балансу сил стали дві світові війни ХХ століття. Тому повернення до балансу сил переважна більшість експертів і політиків сприймають сьогодні як найгірший з можливих варіантів»[51, с. 54].

Ідея глобальної/спільної/всеосяжної безпеки була впроваджена у 1982 році рапортом Незалежної комісії з роззброєння і безпеки (відомого як «рапорт Палме»[74]), у якій йшлося: «стоїмо обличчям до спільних небезпек, отже, мусимо спільно дбати про нашу безпеку»[74], і що досягнути безпеки

неможливо односторонньо, оскільки міжнародні структури знаходяться у великій залежності один від одного. У документі були заклики до співпраці та запропоновані дії, які допомогли би уникнути загроз та забезпечити глобальну безпеку. Схожі ідеї пропонували вчені Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI)[88], дослідники Інституту досліджень миру та політики безпеки в Гамбурзі (IFSH)[78], а також на них базувалась радянська зовнішня політика, зокрема на ідеї концепції «спільного європейського дому»[84, с. 36].

Сутність концепції глобальної безпеки зводиться до необхідності співробітництва всіх держав для їх безпечного функціонування та розвитку. Ю. Рибаків стверджує, що така співпраця має базуватись на принципах рівності, поваги та суверенності кожного учасника, на дотриманні прав і обов'язків, попередньо визначених у міжнародних документах[6, с. 7].

Характеристиками концепції глобальної безпеки є:

- направлення спільних зусиль на запобігання загроз;
- встановлення партнерських відносин;
- урізноманітнення форм міжнародної співпраці;
- орієнтація на досягнення компромісу;
- демілітаризація та обмеження озброєнь[81, с. 23-24].

Зазначимо, що реалізація такої концепції міжнародної безпеки є складним завданням, оскільки держави суттєво відрізняються у своєму розвитку і відповідно ставлять різні цілі та завдання перед собою, які часто суперечить одні одному.

На думку українських науковців М. Баймуратова, О. Делінського, у третьому тисячолітті основною повинна стати концепція колективної безпеки [1, с. 33], яка базується на міжнародно-правових засобах забезпечення миру і безпеки. Згідно її постулатів, всі держави світу мають об'єднатися навколо ідеї колективного протистояння будь-яким проявам агресії чи різним загрозам.

Прихильники даної концепції дотримуються думки, що забезпечення міжнародної безпеки на основі концепції рівноваги сил не є ефективним та потребує більш вагомих гарантій. Для втілення цієї ідеї необхідними є відповідна політична та правова основи, а також створення та функціонування відповідних організаційних структур. Колективна безпека є сукупністю позитивного розуміння національної безпеки усіма державами, міжнародної безпеки та міжнародного миру[51, с. 57].

Зазначимо, що чим більше країн бере участь у системі колективної безпеки, тим вона ефективніша. Також слід звернути увагу на те, що вона може бути універсальною, включати усі світові держави, або регіональною, тобто охоплювати держави певного регіону[1, с. 161]. Регіональна колективна безпека існує в межах таких організацій як: Організація в справах безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація американських держав (ОАД), Організація африканської єдності (ОАЄ), Ліга арабських держав (ЛАД)[20]. Також до таких організацій можна віднести Організацію північноатлантичного договору (НАТО), проте спостерігаються спроби трансформуватися в універсальну організацію кооперативної безпеки [34, с. 22-23]. Між всіма учасниками таких об'єднань повинні бути встановлені міцні партнерські зв'язки (географічні, економічні, культурні, соціальні тощо).

Поняття «кооперативна безпека» є порівняно новим у наукових колах. Воно сформувалось під час вивчення питань, пов'язаних із станом міжнародних відносин і безпеки після холодної війни, характерними ознаками якого є: підвищення взаємозалежності, що набирає рис глобалізації; заперечення монополії держави на участь у міжнародній політиці; нові загрози та виклики міжнародній безпеці тощо [1, с. 44]. Сам термін «кооперативна безпека» почали вживати під час переговорів щодо роззброєння двох блоків у часи холодної війни і означав дозвіл здійснення контролю та перевірки конкретної держави. Ціллю кооперативної безпеки мала бути протидія накопиченню ресурсів, які могли би використовуватися для здійснення агресивних дій чи будь-якого вияву агресії проти іншої незалежної держави. Відтак, її необхідною умовою

стало погодження всіх сторін щодо обмеження військової могутності кожної з них.

У 90-х роках ХХ ст. термін кооперативна безпека відтворював ознаки і способи відповіді на виникнення небезпек. Це було багатовимірне комплексне поняття, основою якого стали: взаємне погодження цілей; відкритість для широкої участі; можливість використання як військових, так і інших засобів; визнання держави як головного актора міжнародних відносин, зокрема у сфері безпеки; акцент на вміння ведення діалогу, у якому бере участь багато сторін [76, с. 69].

Основними цілями концепції кооперативної безпеки є:

- дієве реагування на загрози;
- уникнення конфліктів дипломатичними та військовими способами;
- ефективне вирішення різного роду конфліктів, що загрожують міжнародній безпеці;
- підтримка (адміністративна, гуманітарна та ін.) суб'єктів міжнародних відносин у післяконфлікті.

Вищезазначені цілі, бажання співпрацювати та забезпечувати європейську систему безпеки, а також ідея дієвого протистояння сучасним викликами невійськовими методами є водночас мотивом і приводом для створення такої системи в межах однієї організації. Проте, як продемонстрував досвід, одна інституція не здатна самотійно попереджати та реагувати на проблеми, що загрожують міжнародній безпеці. Необхідна мережа організацій, спільною метою яких буде підтримка світового порядку, миру і стабільності.

Український науковець О. Бодрук виділяє основні риси концепції кооперативної безпеки:

- орієнтування на співпрацю держав, а не конкуренцію;
- багатоаспектність, під якою мається на увазі важливість багатьох факторів, а не виключно військового;
- забезпечення безпеки не просто держави, а кожного громадянина;

- протидія будь-яким проявам агресії чи негайні контрзаходи війні [3, с. 73].

Зазначимо, що існують різні підходи до трактування елементів концепції. Українські дослідники найчастіше аналізують підхід Р. Коена та М. Міхалкі, згідно якого безпеку держави складають індивідуальна, колективна безпеки, колективна оборона та зміцнення стабільності[73].

Згідно підходу Е. Картер, У. Перрі та Дж. Стейбруннер, кооперативна безпека – це «механізм стримування агресії через створення зустрічних загроз та нанесення поразки тому, від кого вона виходить»[71,с. 7]. Всі дії в рамках кооперативної безпеки повинні бути узгодженими між всіма учасниками, а, відтак, легітимними, а також відкритими для широкої участі. Також американські дослідники вказують на те, що така система не має набирати рис політичного режиму чи створювати окремий уряд, не повинна знищувати озброєння і не здатна унеможливити насилля, проте може передбачити та запобігти будь-якій агресії. Складовими кооперативної безпеки вважають: досвід ядерного залякування і кооперативну денуклеаризацію; оборонну конфігурацію звичайних сил; узгоджену міжнародну відповідь на агресію; зменшення військових інвестицій і поширення зброї масового ураження; транспарентність усіх засобів[51, с. 64].

Політолог О. Вівер запропонував ще один підхід – так звану концепцію «трикутника безпеки»[101, с. 72]. Відтак, на вершинах трикутника перебувають найважливіші міжнародні організації (НАТО, ЄС і ОБСЄ), кожна з яких має свою сферу відповідальності. Сторони трикутника – інститути-посередники, які не являються самостійними суб'єктами системи безпеки і функціонують з метою вирішення розбіжностей та поглиблення співробітництва між основними інститутами (прикладом такого інституту є Рада євроатлантичного партнерства, Європейський банк реконструкції та розвитку та ін.). Відтак, згідно цього підходу, в кооперативній системі безпеки найважливішу роль відіграють саме міжнародні організації, а не держави.

Загалом в основі концепції кооперативної безпеки лежать забезпечення безпеки шляхом співробітництва та система колективної безпеки з розвиненими правовими та політичними механізмами. Зазначимо, що суть кооперативної безпеки близька до ідей глобальної безпеки. На сьогоднішній день ця концепція реалізовується такими організаціями, як ОБСЄ і НАТО.

Розглянемо ще концепції гегемоністської стабільності, балансу загроз та мирного співіснування.

Концепцію гегемоністської стабільності запропонував американський вчений Р. Гілпін. Він стверджує, що під час домінування держав-гегемонів спостерігається найбільша стабільність міжнародної системи, натомість біполярна чи багатополярна система характеризуються значно меншою стабільністю і рівнем безпеки[82].

Інший американський вчений С. Уолт висунув концепцію балансу загроз, яка стала своєрідним доповненням концепції сил. Вона базується на ідеї, що при виникненні загрози держави об'єднуються в коаліції та направляють більше зусиль забезпечення стабільності та безпеки[100].

Щодо концепції мирного співіснування, то вона базується на припущенні, що демократії мають меншу схильність до проявів агресії чи конфліктів, які потребують застосування сили[90, с. 585]. Проте насправді довести цю гіпотезу вкрай важко, враховуючи що немає ніяких статистичних даних і аналізуючи скільки разів «великі демократії» розгортали воєнні конфлікти, апелюючи до потреби встановлення миру.

Отже, сучасний період характеризується зростанням кількості загроз та небезпек, що супроводжується загостренням міждержавних відносин. Це пояснюється різним баченням способів та засобів вирішення проблем, зокрема тих, які вимагають застосування сили. Держави займають різні позиції щодо вирішення конфліктів, використання ресурсів в цьому процесі, участі у ньому кожної із сторін. Тож, зважаючи на принципи міжнародного права, структури міжнародної системи та, зрештою, самі міжнародні відносини, сформувалися різноманітні концепції міжнародної безпеки. Вони є науково обґрунтованими,

дають пояснення багатьом міжнародним процесам та здатні спрогнозувати деякі події. Водночас ці концепції являються комплексом методів та засобів для забезпечення міжнародної безпеки. Найбільш вивченими є концепції: рівноваги/балансу сил, глобальної/спільної/всеосяжної безпеки, колективної безпеки, кооперативної безпеки, а також гегемонічної стабільності, балансу загроз та мирного співіснування. У різних концепціях міжнародної безпеки за основу беруться різні принципи: баланс сил (концепції стримування, мирного співіснування), гегемонія (концепції гегемоністської стабільності), баланс інтересів (концепції колективної та кооперативної безпеки) тощо. Проте спостерігаються і комбіноване використання цих принципів, як наприклад, баланс інтересів і загроз у концепціях кооперативної безпеки. Проте, на жаль, концепції міжнародної безпеки не надають цілісного та глибокого уявлення про природу безпекових стосунків, оскільки : часто відображають суб'єктивне бачення тієї чи іншої зміни у міжнародних процесах; змінюється розстановка сил на світовій арені, яка формує різні стани міжнародної системи; трактування проблем відбувається крізь призму цілей та завдань однієї держави та об'єднання.

Нинішні реалії, епоха сутнісних змін в різних сферах життя суспільства вимагає формування спільного бачення подальшого світового розвитку, а також шляхів забезпечення міжнародної безпеки. Тому важливим є пошук оптимальної концепції міжнародної безпеки, яка би врахувала слабкі ознаки діючих концепцій, а також була базою для формування нової ефективної системи європейської безпеки.

1.3 Аналіз джерельної бази дослідження

Надзвичайно важливе значення для нашої роботи мають джерела, без використання яких дослідження було б неможливим.

Наша праця базувалась на аналізі розробок українських та зарубіжних вчених, а також нормативно-правового регулювання питання безпеки. Згідно досліджень, поняття «міжнародна безпека» дуже багатогранне, оскільки воно є

одночасно станом, діяльністю і результатом цієї діяльності. Відтак, не існує єдиного підходу до визначення. Його дефініції містяться у дипломатичному словнику Паризької Міжнародної дипломатичної академії[77], Політологічному енциклопедичному словнику, Енциклопедії державного управління[17]. Спроби його визначення також здійснили польський дослідник В. Малендовскі[86], українські науковці А.Дирда[13], Д. Грищенко[11]. Дослідженням принципів міжнародної безпеки займались Г. Васильєв[5], У. Черенова[60], В. Шамраєва [62] та ін. Цінними для проблеми розуміння концепту «міжнародної безпеки» стали праці: Р.Земби, в якій він визначив типи систем міжнародної безпеки[105]; Н. Литвиненко і О. Литвиненко, в якій вони розкрили сутність проблеми досягнення міжнародної безпеки та шляхи її вирішення [29]; С. Толстова, який досліджував концепції міжнародної безпеки, зокрема методологічні підходи до них та їх понятійні принципи[54].

Дослідження національної системи безпеки було би не можливим без вивчення європейських безпекових систем. Відтак, для написання нашої праці ми використовували напрацювання: М. Баймуратова та О. Делінського, що розкривали міжнародно–правові аспекти становлення і розвитку європейської безпеки на порозі ХХІ століття [1], Д. Кукулки, об'єктом аналізу якого стала європейська безпека[84], А. Ротфельда, що також зосереджував свою увагу на вивченню систем безпеки Європи[91], Я. Тимківа, що вивчав теорію і практику сучасної європейської політики безпеки на прикладі Польщі[51], І. Храбана, що описував системи європейської безпеки і напрями воєнно–політичної інтеграції України до її структур[58].

Окреме місце у нашому дослідженні зайняли матеріали, у який розглянуто сучасні загрози і виклики для системи міжнародної та національної безпеки, зокрема: праця А. Буха, в якій описано територіальні конфлікти в Азії[70]; публікація В. Заблоцького, що наголошує на проблемі обмеженості водних ресурсів у світі[18]; навчальний посібник М. Штанько, в якому він розглядає регіональні конфлікти у сучасному світі[65]; стаття О. Шевченко, в

якій автор проаналізував проблему глобальної зміни клімату в контексті міжнародної безпеки[63]; монографія Б. Юськів, яка розкриває процеси глобалізації і трудової міграції в Європі[66] та ін. Важливими щодо вивчення глобальних загроз стали матеріали вебінарів та конференції, проведених на дану тематику [92; 102].

Частиною нашого дослідження було забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. Відтак, розкрити цю тему нам допомогли навчальні посібники з міжнародного права[4], публікації вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема І. Блищенко[2], Л. Дужича[16], А. Сергунина [47], Т. Чехович[61], а також нормативно-правові акти: Статут ООН [50], Резолюція Генеральної Асамблеї «Визначення агресії»[7], Договір про нерозповсюдження зброї[15], Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення [26], Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення [25] та інші.

Для нас було важливо в'яснити які безпекові пріоритети ставить перед собою Україна, особливо зважаючи на російську агресію. Розкрити це питання допомогли: Н. Сіцінський, що розкрив концептуальні принципи зовнішньополітичної діяльності України та її нормативно-правове наповнення[49]; А. Ткачук, який описував безпекові чинники зовнішньої політики України в умовах російської військової агресії[52], дослідження Міжнародного центру перспективних досліджень, в якому дається оцінка безпекових викликів та їх наслідків для зовнішньої політики України [32]. Проте найкраще українські безпекові пріоритети виражені у: законах України «Про національну безпеку України» [40], «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [41], «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» [37], «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» [38], указах президента «Про Стратегію сталого розвитку

«Україна – 2020» [44], «Про Стратегію національної безпеки України» [43], «Про Стратегію воєнної безпеки України» [42] тощо.

Питання національної безпеки України значно залежить від співпраці нашої держави з європейськими та євроатлантичними структурами у сфері безпеки. Тому доцільно було окреслити перспективи такого співробітництва. Вирішити це завдання нам допомогли: стаття Л. Полякова, в яких він визначив проблеми і перспективи співпраці України з ЄС у сфері безпеки[36], а також аналітичні матеріали різних періодичних видань та ЗМІ[57; 94; 98].

Важливими джерелами нашої роботи стали також дослідження Центру Разумкова[46; 48; 8]. Вони сприяли формуванню цілісної картини бачення проблеми безпеки в Україні, оскільки враховували думку не тільки експертів, але й громадян.

Ці та інші джерела, подані у загальному списку, дозволили нам провести дослідження.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ ДЛЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Територіальні конфлікти XXI століття як загроза світовій безпеці

Впродовж всього свого історичного розвитку людство мало змогу спостерігати за таким явищем, як війна. Згідно підрахунків вчених, за чотири тисячоліття відбулося близько 14,5 тисяч великих і малих війн, жертвами яких стали майже 4 млрд осіб [30, с. 69]. При цьому найбільша кількість війн за масштабами та за частотою припали на XX ст. Вони були різними за етіологією, охопленням, тривалістю, проте значна їх частина стосувалась територіального фактору. Розподіл території ставав водночас приводом і причиною конфліктів.

XXI століття не стало винятком щодо розгортання військових дій через територіальні непорозуміння. Дослідники Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру зазначають, що щороку на планеті фіксується більше тридцяти збройних конфліктів, під час яких гинуть майже 1000 осіб [48]. Слід зазначити, що на противагу класичним діям в минулих війнах, які були вписані у дипломатичні рамки, оскільки офіційно розпочинались і завершувались, сучасні війни ніколи не мають ні початку, ні кінця.

Історичний досвід показує, що в основі практично всіх міжнародних війн і конфліктів лежать економічні (територіальні) інтереси провідних держав світу. В сучасних умовах скорочення запасів ресурсів і зміни клімату економічно розвинені держави прагнуть отримати доступ до енергетичних ресурсів інших країн як силовими, так і несиловими методами. Почастішали випадки, коли здійснюючи тиск на певну державу, країна-агресор застосовує нетрадиційну модель протистояння, яка включає узгоджене застосування як прямих, так і непрямих дій, при цьому не ставиться під сумнів легітимність розв'язання військового конфлікту світовою спільнотою. Цей процес відбувається за певним сценарієм. Спочатку винаходяться, організовуються і

представляються міжнародній спільноті нібито неспростовні докази наявності загрози регіональної безпеки конкретної держави. Після цього розгортається активна інформаційна кампанія з метою переконання світової спільноти в безальтернативності застосування військової сили. Водночас на держави, що не підтримують політику країни-агресора, чиниться політичний, економічний і інші форми тиску. Натомість формується коаліція зацікавлених держав, готових для досягнення цілей застосувати збройні сили. На цьому етапі здійснюється послідовна підготовка і перехід до класичних форм ведення війни. Проводяться заходи щодо консолідації та підготовки військ. Коаліція отримує дозвіл Ради Безпеки ООН на застосування військової сили, проте це вже не є обов'язковою умовою, оскільки вплив міжнародних організацій, таких як ООН і ОБСЄ, сьогодні знижується. Це пояснюється тим, що сьогодні їм частіше відводять роль статиста, покликаного виправдати застосування військової сили.

Територіальні суперечки є одним з видів міжнародного конфлікту, де критерієм класифікації виступає предмет спору – територія. Як свідчить історія, переважна більшість територіальних суперечок вирішувалась силовими методами, часто ця проблема виливалась у прояви сепаратизму, що могли перерости у сецесію, тобто сепаратистські дії, спрямовані на формування нової держави чи інтеграції з іншою державою [31, с. 23]. У спеціальній літературі територіальні конфлікти поділяються на територіальні суперечки, територіальні претензії і прикордонні конфлікти [65, с. 25]. Територіальна суперечка є спором між державами щодо юридичної приналежності певної території до однієї із них. Сутність односторонніх територіальних претензій полягає в тому, що держава, яка пред'явила претензію на певну територію визнає таким чином суверенітет над цією територією іншою державою, тобто не сумнівається в юридичній приналежності цієї території цієї держави, але вважає, що з будь-яких підстав ця територія має належати їй. Прикордонні конфлікти трапляються після випадків порушення кордону, перестрілки через кордон тощо. Територіальні суперечки нерідко супроводжують прикордонні конфлікти

і інциденти, однак останні самі по собі не означають наявності територіальної суперечки.

Суб'єктами територіальних суперечок є держави, які заявляють права на територію та мають інтерес, і інші учасники, такі як міжнародні організації, міжнародні судові установи та арбітражі, які часто виступають посередниками у вирішенні та врегулюванні конфліктів. Об'єктом територіальної суперечки виступає територія як матеріальна категорія. Вона стає об'єктом або в силу постановки питання про її приналежність, або в силу питання про відповідність нормам міжнародного права її розмежування. Предметом спору являється право держави на територію.

В основі будь-якого територіального конфлікту лежать територіальні розбіжності – це встановлення правового режиму і приналежність території.

З усіх міждержавних суперечок спори щодо території, як правило, призводять до збройних конфліктів. Сукупність політичних та економічних інтересів, нормативних причин та конкуренції за дефіцитні природні ресурси були визначені як драйвери конфлікту через спірні території. Такі суперечки сильно різняться з точки зору їх походження, масштабів території, про яку йдеться, та ролі цих суперечок у двосторонніх чи багатосторонніх відносинах залучених держав.

Існують різні класифікації територіальних суперечок, серед яких:

- про становище кордону/про приналежність певної ділянки території;
- за ступенем загрози (загрожують міжнародному миру і безпеці та не представляють такої загрози);
- за кількістю суб'єктів спору (двосторонній, багатосторонній);
- за часом виникнення спору та ін [27, с. 15].

Список територіальних суперечок у всьому світі дуже довгий і постійно змінюється. Станом на сьогодні триває понад 150 суперечок, які стосуються території, що знаходяться здебільшого в Африці, Азії та Тихоокеанському регіоні, а також у Європі та Америці. Деякі суперечки на далекому горизонті

(Антарктида), деякі тривають довго (Джамма і Кашмір), а інші – такі як Крим – дійшли до точки кипіння, однак не зітліли. Розглянемо деякі актуальні територіальні суперечки.

Кримський півострів з переважно етнічним російським населенням увійшов до складу України в 1954 році, коли і Росія, і Україна були частиною Радянського Союзу. Військова окупація російськими силами у 2014 році та подальший референдум про приєднання до неї були засуджені багатьма світовими лідерами як нелегітимні. Захід запровадив санкції. Натомість Куба, Білорусь, Зімбабве, Венесуела та Сирія визнали контроль Росії над цим районом; Китай утримався від голосування за проект резолюції Ради Безпеки ООН, яка б засудила референдум у Криму як незаконний[8, с. 13].

Заступник директора програми «Росія та Євразія» у Центрі стратегічних та міжнародних досліджень у Вашингтоні Дж. Манкофф зазначив, що «Крим викликає занепокоєння, оскільки він створює прецедент для того, що несе міжнародна система»[75]. Він додає, що випадок з анексією Криму повинен стати уроком, оскільки подібний сценарій може застосовуватись і до інших територіальних суперечок, учасником яких є Російська Федерація. Зазначимо, що після Криму російські війська вторглися і захопили східні області України. Розпочалась масштабна, хоч і прихована війна, яка триває донині.

Серед російських територіальних суперечок є ще спір з Японією щодо ланцюга островів у Тихому океані, які вона називає Південними Курилами, а Японія – Північними територіями. Суперечка щодо цього архіпелагу є основною причиною того, чому Японія та Росія ніколи не підписували мирний договір для формалізації закінчення Другої світової війни. Наприкінці війни Радянський Союз вторгся на Курильські острови, деякі з яких раніше контролювала Імператорська Росія. Хоча передача островів Радянському Союзу була включена до Ялтинських угод, Японія продовжувала претендувати на історичні права на острови.

Також у РФ був конфлікт з Грузією, який вилився у «п'ятиденну війну» (2008 р.). Її результатом стало те, що Росія фактично стала контролювати

Абхазію та Південну Осетію – два регіони, які колись твердо вважалися частиною Грузії. Однак у 2021 року Європейський суд із прав людини визнав ці регіони окупованими Росією. Відтак, питання залишається відкритим.

Ще слід звернути на невеличкий регіон, який викликає багато перестережень – Придністров'я. Це – невизнана держава, що відокремлюється від кордону Молдови з Україною. Придністров'я проголосило незалежність від Молдови та вірність Москві на початку 1990 -х років і з тих пір вважається «замороженим конфліктом», але з постійною російською військовою присутністю. Після дій Росії в Україні місцеві лідери висловили тверде бажання також приєднатися до РФ. Верховний головнокомандувач НАТО в Європі генерал Ф. Брідлав заявив, що це прохання може дати президенту Росії Володимиру Путіну привід для введення військ, як це він зробив у Криму [24].

Понад 70 років триває конфлікт між арабами та євреями за територію Палестини. Фактично ця війна розпочалась значно давніше, ще з часу, коли євреї вирішили створити власну державу. У 1947 році ООН ухвалила резолюцію, згідно якої Палестина поділялась на арабську та єврейську держави з наданням особливого статусу району Єрусалиму під керуванням ООН. Однак такі умови не сподобались арабам. Відтак, згодом армія п'яти країн Ліги арабських держав вторглась на територію нової держави «для захисту арабського населення та створення у Палестині єдиного арабського державного утворення», в результаті чого Ізраїль збільшив територію, Єрусалим був розділений між Трансйорданією та Ізраїлем, Сектор Газа і весь Західний берег річки Йордан перейшли під контроль відповідно Єгипту та Трансйорданії[67]. Подальші роки відзначаються неодноразовими арабо-ізраїльськими сутичками, а у 1988 року проголошено незалежність держави Палестина. Її визнали 136 країн-членів ООН, проте не визнали такі провідні держави, як США, Велика Британія, Франція.

Велика кількість територіальних конфліктів спостерігається в Азії. Зокрема, зауважимо, що не закінчилася ще корейська війна. Південна та

Північна Корея підписали перемир'я, але не уклали мирного договору, і дві країни продовжують перебувати у геополітичному тупику щодо цього питання.

Віддалені острови Сенкаку в Японії та острови Діаою в Китаї є предметом територіальних та морських суперечок між двома державами впродовж довгих років. Китай намагається встановити контроль над повітряним простором у Східно-Китайському морі, що збігається з зоною, оголошеною Японією власною більше п'ятьох десятиліть тому. Японія стверджує, що острови були вільними (коли хтось займає або контролює територію, це вважається *terra nullius*, «земля, що нікому не належить») до 1895 року, коли її уряд висунув на них претензії; Китай стверджує, що раніше йому належали острови. Суть конфлікту не в тому, хто буде володіти островами, площа яких фактично обмежується кількома квадратними кілометрами, і навіть не в тому, кому дістануться природні багатства морського дна. Цей спір представляє найбільш серйозний зовнішньополітичний виклик для керівників Китаю. Антияпонські настрої були сильні в Китаї всі післявоєнні десятиліття, і сьогодні для керівництва КНР вони є зручним інструментом для мобілізації всієї нації, а також підвищення власного авторитету. Відтак, суперечка з Японією стає фактором і внутрішньої політики [69, с. 24].

Не можна не звернути увагу на територіальні та морські суперечки в Південно-Китайському морі, які вважаються одними з найбільш складних конфліктів у регіоні, якщо не у всьому світі. У спірних районах багато природних ресурсів, таких як газ та нафта, і вони також мають стратегічне значення, оскільки приблизно половина комерційного транспорту у світі проходить через них. Ці суперечки відіграють важливу роль не тільки у відносинах між заявниками, але й у зовнішній політиці таких країн, як Японія та США. Суперечки стосуються перекриття морських, територіальних та рибальських прав та претензій Китаю, Тайваню, Брунею, Філіппін, В'єтнаму, Індонезії та Малайзії. Водночас зростаючий попит на енергоресурси, зокрема на нафту та газ, для підтримки розвитку Китаю та бажання Пекіну зменшити свою залежність від близькосхідної нафти, являються основними причинами,

чому Китай не бажає йти на компроміс щодо своїх територіальних претензій[70]. Південно-Китайське море також займає значне геостратегічне положення з точки зору міжнародного судноплавства. Більшість поставок енергії та сировини відбуваються через Південно-Китайське море до таких країн, як Китай та Японія. КНР визнала стратегічну важливість моря та вжила заходів для зміцнення своїх можливостей у регіоні. США також зацікавлені у захисті морських доріг, які проходять через цю територію, оскільки вважають відкриті та стабільні морські надбання необхідними для міжнародної торгівлі та процвітання. Також політичні діячі США зазначають, що свобода судноплавства в Південно-Китайському морі є національним інтересом США. Відтак територіальні суперечки у Південно-Китайському морі виходять на геополітичний рівень.

У Таїланду та Камбоджі є ряд питань демаркації кордону, але найважливіший спір між двома країнами – це територія площею приблизно 4,6 кв. км, яка оточує індуїстський храм Преа Віхеар (тайська назва Phra Viharn). Ця суперечка призвела до різних військових зіткнень. Інститут миру та вивчення конфліктів стверджує, що конфлікт обумовлений почуттями національної ідентичності та суверенітету. У 1954 році тайські війська окупували храм, і напруженість між двома країнами зберігалася, поки спір не був переданий до Міжнародного суду у 1959 р, який передав Камбоджі право власності на храм. Суперечка поновилася в 2008 році, після того, як Комітет всесвітньої спадщини внесли храм до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Хоча нинішня суперечка між Таїландом та Камбоджею має коріння у колоніальний період регіону, найважливішим чинником, що призвів до загострення суперечки у 2008 році та подальших зіткнень, була внутрішня політика Таїланду. Тоді це питання було відновлено та політизовано в Таїланді в контексті внутрішньої боротьби між так званими політичними силами. Таким чином, очевидно, що прикордонні суперечки можуть стати пішаками у внутрішній політиці, тобто демонстрацією влади місцевій аудиторії або свідченням націоналістичних повноважень.

Індія та Пакистан мають низку територіальних суперечок, але найважливіший – через Кашмір. Одна третина якого знаходиться під відомством Пакистану, а дві третини – контролюється Індією. Із загальною кількістю населення понад 17,5 мільйонів та загальною територією понад 300 000 кв. км. це найбільша територіальна суперечка у світі з точки зору розміру спірної території та населення, яке її населяє[70]. Суперечка щодо Кашміру призвела до незліченної кількості смертей і є основним джерелом конфлікту між двома ядерними державами, що відіграє важливу роль не тільки в регіональних відносинах, а й у різних політиках великих держав, таких як США, Китай та Росія.

Напруженість на кордоні між Індією та Пакистаном також може посилюватися через конкуренцію за ресурси. ООН вже визначила Пакистан як країну з «дефіцитом води», на яку вплинули зміни клімату, що призвели до зменшення кількості опадів. Вплив Індії на контроль над Кашміром та зменшення витрати води внаслідок проєктів з гідроелектроенергетики можуть спричинити серйозний конфлікт між Індією та Пакистаном у недалекому майбутньому. За прогнозами, до 2050 року доступність води для споживання людьми знизиться на 40 відсотків, що потенційно може призвести до конфліктів на водній основі[104].

Отже, у міжнародному праві та відносинах право власності на територію відіграє важливу роль, оскільки суверенітет над землею визначає те, що становить державу. Територія являється необхідним атрибутом держави, матеріальною основою життєдіяльності населення. Крім того, як припускав Макіавеллі, територіальне набуття є однією з цілей більшості держав. Тому впродовж всієї історії спостерігалось виникнення конфліктів та воєн за володіння тією чи іншою територією. Крім того, для функціонування сучасної держави кордони мають бути чітко визначені. Однак у багатьох випадках ці кордони є предметом суперечок на міжнародному рівні. Спори щодо територій можуть стосуватись економіки, культури, ефективного контролю, історії тощо, проте найчастіше суперечки щодо території стосуються спірного контролю,

історичного права власності, географії, договірному праву та культурної однорідності. Опираючись на ці категорії, при виникненні такої суперечки, держави можуть звертатись до Міжнародного суду. Це є один із інструментів мирного врегулювання конфліктів.

Незважаючи на зменшення міждержавних воєн, залишаються десятки міждержавних суперечок, які можуть перерости у дипломатичну кризу та перерости у військову ескалацію, що є загрозою для міжнародного миру та стабільності. Розуміння факторів, що впливають на врегулювання конфліктів – засобів, за допомогою яких уряди вирішують свої стратегії зовнішньої політики, що стосуються міждержавних суперечок та громадянських конфліктів – має вирішальне значення для політиків та вчених, зацікавлених у мирному вирішенні таких спорів. Хоча управління конфліктами територіальних спорів може включати в себе цілий ряд інструментів управління, включаючи застосування сили, більшість інструментів управління конфліктами є мирними, включаючи прямі двосторонні переговори між державами-учасниками конфлікту, необов'язкове посередництво третіх сторін або обов'язкове вирішення юридичних спорів. Уряди найчастіше намагаються застосовувати найбільш прямий метод вирішення спорів – двосторонні переговори, але часто такі переговори ламаються через безкомпромісні позиції держав, що сперечаються, змушуючи уряди звертатися до інших методів вирішення. Кожен із методів вирішення спорів має свої плюси і мінуси, і певні фактори впливатимуть на рішення урядів щодо управління їх територіальними спорами. В цілому, мирне вирішення територіальних суперечок є досить складним процесом, однак дуже важливим як для країн, які беруть участь у конфлікті, так і для всієї міжнародної спільноти, а також забезпечення світового правопорядку та дотримання миру.

2.2 COVID-19 та міжнародна безпека: ризики і можливості

Початок 2020 року став викликом для всього людства. Світ зіштовхнувся із новою загрозою для свого існування – поширенням коронавірусної інфекції

«COVID-19». Практично одразу Всесвітня організація з охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила епідеміологічну ситуацію глобальною пандемією. Зауважимо, що безпекові документи різних держав містять положення про ймовірність виникнення пандемії. Однак як зазначає Н. Галєб, така можливість переважно міститься у розділі «чорні лебеді» («Чорний лебідь» – теорія, яка розглядає важкопрогнозовані і рідкісні події, які мають значні наслідки) документів стратегічного планування, де описуються явища з неструктурованою ймовірністю[96], як ті, які не піддаються раціональній оцінці. Проте, як виявилось, жодна країна не була об'єктивно готовою протидіяти поширенню хвороби. Тому першими кроками стали введення карантинних обмежень всередині країн, заборона транзитних переміщень осіб між країнами, а також самоізоляція людей.

Пандемія COVID-19, яка поширилася по всьому світу в перші місяці 2020 року, не тільки вплинула на особисту безпеку, але і мала потенційні наслідки для міжнародної безпеки. Генеральний секретар ООН А. Гутерріш зазначив, що «пандемія – це більше, ніж глобальна криза охорони здоров'я. Це зміна ігор для міжнародного миру та безпеки. Вона викрила крихкість людства та виявила системну та укорінену нерівність, яка перевіряє стійкість суспільств. Вона знову поставила у центр уваги геополітичні виклики та жорсткі загрози безпеці. Вона підриває соціальну згуртованість і розпалює конфлікти, а отже, також може стати каталізатором поширення тероризму та насильницького екстремізму. Порушення ланцюгів поставок, протекціонізм і зростаючий націоналізм викликають значну напругу в міжнародних відносинах»[102]. Слід додати, що він також виступив з ініціативою, щоб закликати до глобального припинення вогню для зосередження зусилля на боротьбі з пандемією, та відкриття гуманітарних коридорів для доставки допомоги найбільш вразливим групам населення. Відтак, 1 липня 2020 року Рада Безпеки ООН вперше в своїй історії ухвалила резолюцію, яка вимагає загального припинення вогню та паузи у збройних конфліктах по всьому світу. В резолюції йшлося про те, що «безпрецедентні масштаби пандемії COVID-19, ймовірно, становлять загрозу

для підтримання міжнародного миру та безпеки », і слід «закликати усі сторони збройних конфліктів негайно вступити у тривалу гуманітарну паузу щонайменше на кілька днів поспіль, щоб забезпечити безпеку, безперервне та безперервне надання гуманітарної допомоги відповідно до гуманітарних принципів гуманності, нейтралітету, неупередженості...»[33].

Відкритим залишилось питання причин виникнення COVID-19. Існують ознаки штучності цього вірусу. Наприклад, Китай офіційно звинуватив США у створенні цього штаму і спричинив штучне зараження їх громадян[72]. Натомість США висунули зустрічні обвинувачення і наголосили на китайському походженні вірусу. Це свідчить, що обидві країни не відкидають ймовірності штучності COVID-19[89]. Крім того, розвиток сучасних технологій і їх доступність уможлиблює створення генетично модифікованих організмів штучним способом. Слід зважити також на те, що вперше коронавірус (не штам COVID-19) був виявлений у 2003 році в Китаї, а патент на нього зареєстрований у 2006 році[93], тобто дослідження цього вірусу проводяться вже давно. Безумовно, довести штучність цього вірусу неможливо. Однак несподіваність його виникнення, географічне поширення, співпадіння з кризовим періодом на фондовому ринку підсилюють підозри щодо можливості його штучного створення та розповсюдження.

Пандемія та відповідні національні реакції викрили тріщини у багатьох сферах життя суспільства:

- медична та соціальні сфери: стали помітними великі відмінності у доступі до медичної допомоги та інфраструктурі, а також було перервана боротьба з іншими захворюваннями. Також підкреслилися недоліки міжнародної координації з криз у сфері охорони здоров'я та невідповідність існуючих установ та їх рівнів фінансування. Поглибилась нерівність серед верств населення, оскільки у карантинних умовах люди з робітничими професіями чи ті, хто працює у сфері обслуговування, втратили роботу, а відповідно і дохід.

- економічна сфера: ситуація з коронавірусом негативно відобразилась на економічних процесах, зокрема тих, що залежали від транзиту (туризм, вантажні і пасажирські перевезення тощо). Блокування, карантини та закриття міжнародних кордонів каталізували деякі раніше існуючі економічні тенденції, включаючи диверсифікацію глобальних ланцюжків поставок, збільшення національного боргу та посилення втручання уряду в економіку. Крім того, епідемія частково нашарувалась на фінансову та нафтову кризи;

- політична сфера: спостерігаються зростання проявів націоналізму та поляризація у багатьох країнах. Також пандемія погіршує спроможність уряду надавати послуги та сприяє і без того низькому рівню довіри до державних інституцій. Слід згадати і про те, що ситуація з поширенням коронавірусної інфекції виявила слабкі місця та політичні розбіжності в міжнародних інститутах, таких як ВООЗ та ООН, і поставила під сумнів здатність та готовність країн співпрацювати у багатосторонньому порядку для вирішення загальних проблем. Це може привести до створення нових державно-приватних партнерств. Також в умовах пандемії обмежені контакти між країнами, а відтак, діалог на міжнародній арені. Як офіційні, так і неофіційні міжнародні особисті контакти представляють важливий аспект міжнародних відносин, який неможливо замінити онлайн або іншими формами віддалених контактів, особливо з точки зору спроб вирішення делікатних тем на арені міжнародної безпеки;

- інформаційна сфера: значною проблемою є поширення дезінформації. Зловмисники можуть поширювати неправдиву інформацію про ступінь впливу країн на вірус. Це може мати форму перебільшення впливу вірусу (кількість людей, які заразилися вірусом, смертей) та реакції на нього (вживаються заходи контролю), а також покладання вини за його походження [103]. Такі процеси здатні дестабілізувати ситуацію як в окремій країні, так і у світі загалом, а також негативно вплинути на розвиток міждержавних відносин.

- науково-технологічна сфера: помітний значний технологічний прогрес, багато технологічних досягнень використовуються на різних рівнях життя суспільства з метою стримання вірусу, проте фактично багато з цих заходів обмежують права та свободи людей, як, наприклад, право на конфіденційність, право на вільне пересування тощо.

Пандемія також вплинула на зростання існуючої напруженості в тих державах, які перебувають у конфлікті або під загрозою конфлікту, через непередбачуваність розвитку ситуації, дій ворога тощо.

Безумовно, слід згадати ще і про значні людські та економічні втрати на COVID-19. Пандемія стала одним із факторів світової економічної кризи. Показники ВВП на душу населення впали у 170 країн світу. Найгірші наслідки для країн, що розвиваються. Ця соціальна-економічна криза сформувала нову геоекономічну реальність. Також такі непередбачені витрати скорочують багаторічний прогрес у боротьбі з глобальною бідністю та нерівністю та можуть завдати шкоди соціальній згуртованості та глобальній співпраці, які слабшали ще до появи вірусу. Нові бар'єри для індивідуального та колективного просування, ймовірно, стануть наслідком пандемії, оскільки світ стикається з раптовим порушенням соціальної взаємодії, посиленням цифрового розриву, різкими змінами на ринках та поведінці споживачів, втратою освіти та робочих місць, а також викликами демократії та міжнародним відносинам .

Крім того, існують подальші ризики для забезпечення міжнародної безпеки та й загалом мирного та стабільного функціонування кожної з держав. Відтак, економічні наслідки пандемії поставили суспільство у складні умови існування (стійкий економічний спад, втрата робочих місць, розрив ланцюгів поставок). Деякі країни переживають фінансову та гуманітарну кризи, що збільшує ризик сплеску міграції, розпаду урядів або внутрішніх конфліктів.

Звернемо увагу, що порушення роботи основних медичних послуг, пов'язаних з COVID-19, таких як вакцинація, надання допомоги та програми охорони здоров'я матері та дітей, збільшують ймовірність виникнення

додаткових надзвичайних ситуацій у сфері здоров'я, особливо серед уразливого населення у країнах з низьким рівнем доходу. Наприклад, пандемія порушила лікування та профілактичні заходи проти ВІЛ/СНІДу в Африці на південь від Сахари, а також кампанії з вакцинації проти кору та поліомієліту у десятках країн. Ризики пов'язані також з тим, що населення світу залишатиметься вразливим до нових спалахів інфекційних хвороб у міру збереження факторів ризику, таких як швидка та незапланована урбанізація, затяжні конфлікти та гуманітарні кризи, вторгнення людей на раніше неврегульовані землі, розширення міжнародних подорожей і торгівлі та недовіру населення державних та медичних працівників.

Слід зазначити, що пандемія може стати можливістю для акторів зі злісними намірами (агресорів) реалізувати свої задуми і плани, використавши момент зміщення уваги навколо вірусу. Прикладом проблеми, що вже виникла, є кібератака з явним злочинним умислом проти користувачів, про яку повідомив швейцарський уряд в середині березня 2020 року[92]. Тому уряди всього світу повинні уважно стежити за такою діяльністю та втручатися, щоб запобігти їх ескалації (наприклад, атаки, спрямовані на критичну інфраструктуру чи послуги, пов'язані з COVID-19).

Звернемо увагу також на те, що під час пандемії значно зростає вплив телекомунікаційних корпорацій, а суспільство стає більш чутливим до засобів інформаційної війни, пропаганди. Відтак, ЗМІ зможуть формувати реальність вигідним чином для конкретних осіб, організацій, держав. Для прикладу, російські телеканали «Russia Today» та «Sputnik» здійснюють деструктивну діяльність, продукуючи відверто проросійські матеріали, замовні сюжети, маніпулятивну інформацію. Такі дії посилюють політичний ефект пропаганди, а також популяризують викривлені бачення реальності. Основною метою такої діяльності є викликання паніки, сумнівів щодо державних органів та недовіри та правоохоронців.

Водночас посилюються популізм та антисистемні рухи, спостерігається виникнення політичних партій націоналістичного, євроскептистичного,

антиліберального спрямування. Це може призвести до автократії, а відтак, спровокувати появу нової, лідерського типу, гібридної автократично-демократичної моделі управління державою із легітимізацією застосування широких владних повноважень[9].

Таким чином, відбувається серйозне послаблення демократії як управлінської моделі. Для прикладу, в Угорщині був прийнятий безстроковий закон про надзвичайну ситуацію, яким уряд наділяється широкими повноваженнями щодо здійснення нагляду за приватним бізнесом; у Туреччині була запроваджена комендантська година, що обмежує права і свободи громадян; у Польщі президентські вибори відбулись за допомогою пошти. Вірною дотриманню всіх демократичних свобод залишилась Швеція, яка не обмежувала прав населення, зробивши ставку на самодисципліну і суспільну свідомість.

Добавимо, що пандемія викликала зміну пріоритетів безпеки для країн у всьому світі. Військові стикаються зі зростаючими закликами скорочувати бюджети, у операціях з підтримання миру ООН виникають прогалини. Ці фактори ускладнюють управління конфліктом – особливо тому, що пандемія не спричинила зменшення кількості або інтенсивності конфліктів.

Варто звернути увагу ще і на потенційні наслідки для України. Крім загальносвітових наслідків, в нашої держави існують ризики стати об'єктом впливу міжнародних гравців. Зокрема Росія може нарощувати сили для направлення їх на дискредитацію зовнішньополітичної орієнтації України, посиляючись на безальтернативність укладення союзу з РФ. Натомість протидія таким планам може спричинити ескалацію конфлікту на Донбасі. Серед загроз національній безпеці України також є: недостатність фінансування медичної галузі; обмеженість доступу до медичних послуг; обмеження прав і свобод людини і громадянина у рамках карантину; контрабанда ліків та засобів індивідуального захисту; посилення кіберзлочинності; почастищення випадків домашнього насильства; недостатня ефективність управління тощо[64, с. 213].

Отже, пандемія COVID-19 порушила життя у всьому світі, з серйозними наслідками, які виходять далеко за межі глобального здоров'я до економічної, політичної та сфери безпеки. Економічні та політичні наслідки пандемії світ буде відчувати ще роками. Проте крім негативних наслідків та ризиків, що виникають, існують ще й позитивні тенденції та перспективи забезпечення міжнародної безпеки та стабільності у світі.

Для прикладу, споживання ключових фінансових, матеріальних та кадрових ресурсів, що використовуються у боротьбі з COVID-19, та соціальні обмеження можуть повернути багаторічний прогрес у боротьбі з малярією, кором, поліомієлітом та іншими інфекційними захворюваннями. Також надзвичайна ситуація, пов'язана з коронавірусом, здатна об'єднати регіони набагато ефективніше, ніж при попередніх кризах. Адже хоча європейські країни на початку кризи ввели обмеження на прикордонний рух та експорт найнеобхідніших медичних товарів, ЄС ініціював пакет економічних заходів щодо порятунку та інших надзвичайних заходів, які лише підсилили європейську інтеграцію.

Разом з тим, слід звернути увагу, що в умовах пандемії зросла роль недержавних акторів. Недержавні суб'єкти, починаючи від Фонду Гейтса і закінчуючи приватними компаніями, мали вирішальне значення для дослідження вакцин або модернізації обладнання для масового виробництва медичних товарів та засобів індивідуального захисту. Це свідчить про те, що надалі недержавні мережі доповнять національні та міжурядові дії у майбутніх кризах охорони здоров'я, включаючи профілактику, лікування, сприяння обміну даними та розробку вакцин.

Можна передбачити також зростання ролі держави у економіці, що сприятиме формуванню держав-корпорацій. Такий розвиток, звичайно, можливий тільки у найбільш розвинутих країнах. Правила ліберальної ринкової економіки відсунуться на задній план, оскільки кризові умови вимагатимуть від держав нових рішень, що полягатимуть у підвищенні контролю за бізнесом.

Тривала криза акцентуватиме увагу на політиці стійкості, а не на зростанні, відтак, держав зможе виступити гарантом такої стійкості.

Незважаючи на те, що криза COVID-19 ще далеко не завершена, перші уявлення для політиків у секторі міжнародної безпеки вже сформувались, а, отже, можна окреслити певні заходи щодо боротьби з вірусом. Слід зауважити, що ці заходи не повинні включати будь-яку форму дискримінації з точки зору етнічної, расової чи статевої приналежності. Адже за таких умов лиш зростатиме напруженість, а ризик конфлікту переросте у довгострокову перспективу.

Логічно, що зусилля по боротьбі з епідемією та пандемією вимагають існування та фінансування компетентних міжнародних чи наднаціональних органів чи ініціатив, повністю відірваних від політичних та інших упереджень та позбавлених корупції. Та найважливішим у протидії поширенню вірусу стала співпраця між державним та приватним секторами, що виходить далеко за межі тієї ролі, яку традиційно грали оборона та безпека у захисті держав. Ми побачили, як традиційні сили оборони та безпеки, такі як армія та поліція, а також приватна промисловість, прийшли на допомогу службам охорони здоров'я та урядам, які діяли під величезним тиском. Для прикладу, у Південній Кореї армія допомагала розбризкувати дезінфікуючий засіб на вулицях як запобіжний захід від коронавірусу. В Індії уряд мобілізував 28 армійських польових лікарень для лікування пацієнтів з COVID-19, а в США МВС відправили лікарняні кораблі до Нью-Йорка та Лос-Анджелеса для збільшення місткості ліжок. В Іспанії та Франції війська виконували розпорядження про блокування; у Великій Британії військові допомогли перетворити конференц - центри на лікарні та використали свої навички логістики, щоб перемістити запаси на лінії медичного фронту. Канадські війська допомагали у будинках догляду по всій країні, а в Австралії армія все ще допомагає поліції у контролі та забезпеченні соціального дистанціювання та самоізоляції. Поліцейські сили у всьому світі нагадують людям залишатися вдома та накладають штрафи, якщо вони не підкорятимуться місцевим правилам. І в усьому світі виробничі лінії

приватного сектора адаптуються або підконтрольні їм для виробництва медичних товарів, включаючи апарати штучної вентиляції легень та захисний одяг. Навіть виробники розкішної парфумерії роблять засоби для дезінфекції рук[80].

Отже, пандемія COVID-19 напружила національні системи безпеки у всьому світі, змушуючи уряди йти на складні компроміси. Керівництво держав розширили сферу своєї національної безпеки, включаючи елементи економічної, медичної, технологічної, екологічної, продовольчої та політичної безпеки. Попередні дії держав щодо посилення кордонів та запровадження заходів блокування обмежили поширення вірусу, але мали економічні та соціальні наслідки. Багато урядів до сьогодні намагаються ефективно та масштабно подолати пандемію. Структури з питань громадської безпеки, такі як поліція та армія, попри те, що зіткнулися з проблемами фінансування, внесли свою лепту у боротьбу проти вірусу, допомагаючи медичній сфері, а також борючись із насильством в сім'ї, шахрайством та кіберзлочинністю, політичними та соціальними заворушеннями, які посилилась під час пандемії. COVID-19 до сих рів піддає людство під безліч ризиків, починаючи від посилення націоналістичних рухів, закінчуючи інформаційною війною. Безперечно, змінилось середовище міжнародної безпеки. Проте слід звернути увагу на те, що це і безцінний досвід, який можна використати для зміцнення миру та безпеки у світі. Держави об'єднались проти невидимого ворога, який не знає кордонів, виробили спільні алгоритми дій щодо боротьби з вірусом, підтримали один одного у забезпеченні медикаментів та засобів індивідуального захисту тощо. Цей зв'язок в подальшому може бути використаний як реагування на кризові ситуації, спільне вирішення глобальних проблем людства. Відтак, попри значні втрати, які понесла міжнародна спільнота від пандемії, існують перспективи розвитку міжнародного співробітництва, зокрема і у частині забезпечення світової безпеки.

2.3 Цивілізаційні виклики XXI століття.

Сучасне людство живе в епоху змін з безперервно зростаючим масштабом і швидкістю. За останні 20 років у світі відбулися кардинальні зміни в геополітичному, гео економічному та геокультурному вимірах. Світ раптово перетворився з біполярного в однополярний. Глобальне протистояння двох онтологічних (ліберально-демократичних та марксистських) концепцій переросло у множинні онтологічні визначення морально-етичних норм світового порядку, або, іншими словами, у поняття діалогів та конфліктів різних культур та цивілізацій.

Перед сучасним людством і забезпеченням їх безпеки постає ряд викликів, які потребують розуміння, зваженого вирішення, вироблення конкретної політики щодо них. Визначити пріоритети серед багатьох викликів сьогодення непросто, оскільки всі вони взаємопов'язані. Їх складність вимагає нових підходів, придатних для динамічних, інтегрованих систем, що розвиваються завдяки постійним інноваціям у технологіях, формах комунікацій, моделях організації та інституційним рамкам. Виклик для механізмів управління на всіх рівнях людської організації полягає у супроводженні та керуванні цими процесами задля забезпечення загального блага, побудови справедливого суспільства, в якому є гарантії добробуту кожної людини на планеті.

Основні виклики, що стоять перед людством у XXI столітті можна згрупувати наступним чином: екологічні, соціальні, економічні, безпекові. Проте слід розуміти, що кожна з них несе загрозу міжнародній та національній безпеці, тому їх вирішення є завдання кожної світової держави.

У науковій спільноті головними проблемами, що викликають нагальне занепокоєння, є зміна клімату, втрата біорізноманіття та забруднення. Глобальне потепління, що розпочалось в другій половині XIX століття і надалі лиш інтенсифікувалося, є загрозою планетарного масштабу. Зміна клімату, яка пов'язана із зростанням температури поверхні землі, викликає тривожні прогнози, оскільки загрожує ще більшим таненням льодовиків та полярного льоду. Повне танення внутрішнього льоду Гренландії призведе до підвищення

рівня моря на 7 метрів, а танення антарктичної криги призведе до додаткових 5 метрів підйому[63, с. 25]. Крім того, глобальні викиди вуглекислого газу від викопного палива постійно зростають, що також відображається на таненні великих обсягів арктичного льоду і зумовлює підвищення рівня моря. Зміна клімату також можуть сприяти глобальній продовольчій кризі. Танення льодовиків загрожує літнім водопостачанням Індії та Китаю. Підвищення рівня моря загрожує затопленням низинних сільськогосподарських угідь, а посуха, спричинена зміною клімату, може зменшити врожай зернових. Крім того, у всьому світі падає рівень води. Верхній ґрунт також втрачається. Ці елементи разом створюють загрозу поширеного голоду до середини XXI століття.

Хоча економічне зростання та технологічні інновації призвели до масового збільшення світового багатства, це призвело до серйозної деградації природних ресурсів планети, яка зараз прискорюється зміною клімату, і призводить до нових обмежень постачання. За оцінками, наприклад, до 2025 року кількість людей, які проживають у регіонах з абсолютним дефіцитом води, зросте приблизно до 1,8 мільярда[18]. Очікується, що зміна клімату, ерозія ґрунтів та надмірний вилов риби знизять виробництво продуктів харчування і, ймовірно, у найближчі роки зростуть ціни на їжу. Зміна клімату також обмежує енергетичні можливості. Кількість вуглецю в нафтових свердловинах, газових родовищах і вугільних шахтах, які зараз видобуваються, не враховуючи менш традиційних джерел викопної енергії, вже приблизно в п'ять разів перевищує залишкову здатність атмосфери поглинати вуглець, що означає, що ми повинні залишити 80 відсотків існуючих запасів викопного палива в землі і припинити освоєння нових ресурсів[87].

Ці екологічні проблеми стоять на стику науки та політики. Незважаючи на те, що деякі управлінці заперечують ці проблеми, існує об'єктивна реальність характеристик та процесів навколишнього середовища, які можна виміряти та контролювати за допомогою інструментів науки. Науковці можуть визначати минулий і теперішній впливи, а також все частіше здатні передбачати та моделювати наслідки для майбутнього. Тому прийняття рішень,

від яких здійснюється вплив на ту чи іншу проблему, повинне базуватись на досягненнях науки. Власне, багато екологічних систем можна контролювати лише шляхом узгоджених дій усіх країн.

У той же час немає глобального екологічного органу. Політика у цій сфері наразі здійснюється за допомогою спеціальних підходів, що включають елементи міжнародного співробітництва. За відсутності органу, наділеного юрисдикцією над глобальним середовищем, з відповідними правозастосовними повноваженнями, міжнародне співтовариство фактично відмовилося від управління світом навколишнього середовища на випадок кризових ситуацій чи непередбачуваних дій певних держав, що зацікавлені у власній вигоді. Навіть Паризька угода 2015 р., ратифікована 185 країнами, що зобов'язуються скоротити викиди[99], якщо вона буде реалізована в повному обсязі, не здатна запобігти потеплінню. Зазначимо, що хоча екологічні виклики являють собою зовнішні кордони для сталого суспільства, існує також низка внутрішніх соціальних кордонів. Неспроможність нинішньої економічної системи справедливо розподілити зростаюче багатство призвела до зростання нерівності та, як наслідок, соціальної нестабільності.

Поряд із прагненням до економічного зростання без урахування екологічних та соціальних витрат, діють і інші фактори, які вже здійснюють значний вплив на ситуацію у світі. Ключовими серед них є зростання населення та відповідний тиск на ресурси. Згідно зі світовим прогнозом енергетики, опублікованим Міжнародним енергетичним агентством, очікується, що глобальний попит на енергію зросте більш ніж на 25 відсотків до 2040 року, що буде пов'язано із зростанням кількості населення приблизно на 1,7 мільярда та відповідно їх потребі в житлі, транспорті, опаленні, освітленні, виробництві продуктів харчування, утилізації відходів та бажанні підвищення рівня життя.

Окрім неминучого тиску на ресурси, швидке зростання населення в найбільш бідніших частинах світу протягом наступних кількох десятиліть призведе до зростання дисбалансу та широкого кола проблем для урядів, бізнесу та громадянського суспільства. Наприклад, на Близькому Сході та у Північній

Африці високі коефіцієнти народжуваності та найвищі темпи зростання населення у світі завдадуть величезного навантаження на ринки праці. Ці країни вже страждають від найвищих у світі рівня безробіття. Щоб запобігти його подальшому зростанню, необхідно створити понад 100 мільйонів нових робочих місць протягом наступних півтора десятиліть, що є дуже важким завданням. Потреби у створенні робочих місць у цих країнах не є чимось новим і були наявні вже на початку цього століття. Проте недостатня увага до цієї проблеми призвела до серйозної політичної та соціальної нестабільності в регіоні в останні роки [85, с. 5].

Безробіття насправді є одним з найважливіших соціальних викликів, оскільки воно зумовлює зростання злочинності, незаконний обіг та вживання наркотиків, розпад сімей, насильство у сім'ї та міграцію у пошуках кращих можливостей. Зайнятість є важливою для людської гідності та місця у суспільстві, тому ніхто не повинен бути позбавлений можливості працювати. Відтак, однією із цілей належного управління має бути гарантування цієї можливості. Наразі ні уряди, ні приватні суб'єкти не знайшли вирішення цієї проблеми. Деякі з них пропонують гарантований мінімальний дохід, однак хоч це може бути ефективним інструментом подолання бідності та забезпечення безпеки для вразливих груп населення, воно не вирішує проблему безробіття та пов'язаного з цим витрачання ресурсів.

На відміну від бідних регіонів зі швидким зростанням населення, населення таких країн, як Італія, Японія, Росія та інших, продовжує скорочуватися. Така демографічна тенденція чинить величезний тиск на державні фінанси, оскільки держави намагаються впоратися зі зростанням кількості пенсіонерів та пов'язаними з цим соціальними та медичними витратами. Багато сучасних соціальних проблем є наслідком глобалізації фінансів та торгівлі на тлі відмови прийняття соціальної глобалізації, вільного пересування людей, а також глобального впровадження громадянських прав та прав людини для забезпечення «гуманного» глобального управління. У деяких країнах є надлишок безробітної молоді, а в інших бракує молодих працівників

для підтримки старіння населення. Деякі країни не мають основних засобів для забезпечення свого населення, тоді як інші мають значні малонаселені території та не мають людей для освоєння своїх ресурсів. Однак ідея про те, що природні рухи населення можуть врівноважити ці диспропорції, не є реалістичною, на відміну від XIX століття, коли імміграція будувала економіку[66, с. 35]. Очевидно, що багато потрібно зробити на рівні суспільної освіти, довіри до інституцій, справедливого розподілу ресурсів та розвитку інфраструктури, перш ніж досягти бажаних результатів. Однак вдосконалення міжнародного управління може стати кроком на зустріч поступової ліквідації цих непослідовностей та пов'язаних з ними дисбалансів.

Соціальні виклики глобалізації також зросли далеко за межі можливостей нинішньої системи. Хоча права людини тривалий час були центральною проблемою міжнародного співтовариства, порушення основних прав продовжують бути постійними та поширеними. Міграція стала новою проблемою планетарного масштабу і, як очікується, прискориться, оскільки зміна клімату сприяє все більшому руху населення. Можна передбачити, що міжнародне співтовариство зіткнеться зі змішанням населення, до якого воно наразі абсолютно не готове. Водночас немає жодного міжнародного органу, відповідального за надання обов'язкової юридичної сили принципам, закріпленим у Загальній декларації прав людини та інших міжнародних документах з прав людини, що спираються на її принципи, щоб притягнути держави до відповідальності за виконання цих міжнародних зобов'язань.

Зазначимо, що у сучасному глобалізованому світі діють потужні демонстраційні ефекти, адже тепер кожен може побачити, як живуть заможні люди. Популяризація соціальних мереж та Інтернету змусило мільярди людей у Китаї, Індії, Латинській Америці та у інших країнах, що розвиваються, прагнути до способу життя та споживання, подібного до того, що панує у розвинених економіках. Крім того, це населення часто не бажає відкладати такі прагнення і все частіше очікує, що їхні уряди забезпечать зростання рівня процвітання, вимагаючи більш справедливого розподілу світових ресурсів[97].

Сьогодні 2,7 мільярда людей живуть за межею бідності, а 18 мільйонів людей щороку помирають від причин бідності. Тим часом ожиріння стає серйозною проблемою здоров'я у багатій частині світу. У 2020 році 1,4 мільярду людей не вистачало безпечної питної води, а від хвороб, що передаються через воду, загинуло приблизно 1,8 мільйона людей[21]. Країни, що розвиваються, також є ареною відродження інших інфекційних захворювань, таких як малярія, стійкий до ліків туберкульоз та ВІЛ/СНІД.

Таким чином, фундаментальне питання розвитку, з яким стикнулось людство, – це як узгодити законні прагнення громадян країн, що розвиваються, з високими темпами економічного зростання у багатих державах. Справедливість та стійкість вимагають переосмислення культури споживання, яка певним чином формує нинішню економіку.

Ще однією зловбоденною проблемою є зростаючий ризик глобального фінансового колапсу, що пов'язаний з борговою політикою. Світова економіка не має кредитора останньої інстанції. Не існує надійного, деполітизованого механізму вирішення фінансових криз. Країна може отримати допомогу від Міжнародного валютного фонду (МВФ) під час фінансової кризи. Проте слід зауважити, що це функція не прозорого набору міжнародно-узгоджених правил, а скоріше кількох інших факторів, серед яких бачення фондом обраної країни стратегічним союзником, якого варто підтримувати. Не існує такої дієвої міжнародно-правової бази, яка б гарантувала, що глобальні бізнес-підприємства понесуть соціальну, екологічну та економічну відповідальність.

На жаль, екологічні, соціальні та економічні виклики не є єдиними джерелами ризику для людства. За останні десятиліття відбулося різке зростання цін на війну. Поява інтегрованої глобальної економіки, зростаюча функціональність і руйнівна сила систем озброєнь (включаючи ядерну зброю) різко розширили масштаби втрат у людських життях. Крім того, такі основні мотиви війни, як здобич, земля, слава, честь, які протягом багатьох століть спонукали країни до війн, поступилися місцем пошуку населення процвітання, соціального забезпечення та різних форм захисту. Не зважаючи на те, що у

багатьох частинах світу війна розглядається як форма злочинного умислу, продовжують тривати військові конфлікти, поживляються змагання між «великими державами» та існують загрози використання зброї масового ураження. Сьогодні загальна кількість цієї зброї скоротилася приблизно наполовину, але її все ще достатньо, щоб багаторазово знищити людську цивілізацію. Небезпека випадкової ядерної війни залишається серйозною, оскільки багато ядерних ракет перебувають у стані тривоги, готових до стрільби протягом декількох хвилин після отримання попередження. За даними Асоціації з контролю над озброєннями, дев'ять ядерних держав світу мають на військовій службі близько 9600 ядерних боєголовок[68]. Небезпека ядерної зброї пов'язана з проблемою зміни клімату через поширене (але помилкове) переконання, що цивільна ядерна енергія є нейтральною по вуглецю. На основі цієї хибної передумови стверджується, що ядерна енергетика є відповіддю на загрозу глобального потепління. Але оскільки розрізнити цивільні та військові ядерні програми практично неможливо, широке використання ядерної енергії у всьому світі спричинить за собою серйозну небезпеку розповсюдження ядерної зброї. Відтак, кількість держав, що володіють ядерною зброєю, зростає[55], і існує небезпека, що в разі повалення нестабільного уряду (наприклад, пакистанського) ядерна зброя країни потрапить у руки субнаціональних груп. Проти ядерного тероризму немає ефективного захисту.

Крім того, ряд національних урядів, незважаючи на чіткі обмеження щодо застосування міжнародної сили, викладених в Статуті ООН, не відмовився від свого усвідомленого права вести війну або принаймні готуватися до неї. Про це свідчить значне фінансування багатьма країнами власних військово-промислових комплексів. Стає зрозумілим, що багато людей заробляють на життя інститутом війни. Заможні та могутні лобі з військово-промислового комплексу здатні впливати на засоби масової інформації та уряди. Таким чином, інститут війни зберігається, хоча він являється загрозою цивілізації.

Отже, перед людством стоїть багато викликів у XXI столітті. Вони стосуються різних галузей життя суспільства, відрізняються за інтенсивністю та

швидкістю зростання. Серед глобальних проблем людства: глобальне потепління, зростання населення, дефіцит ресурсів, глобальна криза продуктів, економічна нерівність, загроза ядерної війни та багато інших. Всі вони дуже серйозні, але піддаються вирішенню. В першу чергу, потрібно зважити на те, що виклики, що стоять перед цивілізацією, взаємопов'язані і вирішення одного з них позитивно впливає на вирішення іншого. Так наприклад, робота в галузі охорони здоров'я, відновлення лісів, збереження ґрунтів, будівництво вітряків, дослідження водневих технологій та будівництво енергозберігаючих будівель тощо є заходами, які можуть допомогти безробіттю, покращити економічну ситуацію, боротися з бідністю, а також позитивно вплине на стан екології. Цей приклад не є вичерпним, проте він демонструє наскільки важливим є перенаправлення ресурсів у русло запобігання катастрофи, боротьби з глобальними ризиками. Можна привести ще один приклад. Сьогоднішні військові витрати на півтора трильйона доларів США на рік були б більш ніж достатніми для фінансування безпечної питної води для всього світу, а також для надання консультацій з питань первинної медичної допомоги та планування сім'ї. Якщо їх використати конструктивно, гроші, витрачені на інститут війни, також могли б допомогти світові здійснити перехід від використання викопного палива до систем відновлюваної енергії. Тому основним завданням нинішніх управлінців є їх якісна діяльність, позбавлена корумпованості, переслідування особистих цілей, пошуку власної вигоди. Керівництво держав повинне знайти рішення для цілого ряду глобальних проблем із врахуванням порад та думок експертів на благо всієї міжнародної спільноти. Центральним елементом стратегії, спрямованої на створення шляху сталого розвитку в контексті мирного світу, повинні стати значні нові можливості для забезпечення дотримання міжнародного права, а також реформа правових інститутів та поточних механізмів міжнародного співробітництва, адже низку загальноприйнятих глобальних криз не можна вирішити поза рамками глобальних колективних дій, що базуються на наднаціональній співпраці.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

3.1 Міжнародно-правові засоби як гарантія міжнародної безпеки

Кінець XX ст. – початок XXI ст. ознаменувався масштабними змінами всього світоустрою, характеру міжнародних відносин, особливостей функціонування держав. Світ перейшов від біполярності до монополярності, закінчилось протистояння соціально-політичних систем, однак продовжують зростати загрози для регіональної та глобальної безпеки. Забезпечення міжнародної безпеки стало основним завданням і водночас значною проблемою для світової спільноти. Якщо раніше безпека країни залежала від її військової могутності, то сьогодні кількість та потужність зброї не захищає державу від загроз для її безпеки та стабільності. Тому на сучасному етапі на перший план виходять політичні та міжнародно-правові засоби забезпечення та підтримки миру.

Безпека кожної країни залежить від міжнародної безпеки, а, отже, всі держави повинні прикладати зусилля для зміцнення загальної безпеки. Необхідність міжнародної співпраці у напрямку забезпечення миру спричинила формування нової галузі міжнародного права – права міжнародної безпеки, яке направлене на формування глобальної системи безпеки. Завданнями права міжнародної безпеки є: забезпечення дієвого функціонування механізму підтримки миру, відстеження за дотриманням існуючих норм, зміцнення міжнародного правопорядку, вироблення нових міжнародно-правових зобов'язань, принципів, норм[4, с. 265].

Міжнародно-правові засоби забезпечення міжнародної безпеки – це комплекс правових та інших способів і методів, відповідних до основних принципів міжнародного права, метою яких є забезпечення миру та запобігання війні, а при необхідності застосування державами колективних заходів проти актів агресії та військових ситуацій, що становлять загрозу для миру і безпеки

народів[16, с. 114]. Вони регламентовані у статуті ООН, оскільки основною метою діяльності ООН є підтримка миру і безпеки у всьому світі[50]. Міжнародно-правові засоби забезпечення міжнародної безпеки умовно поділяють на нормативні, організаційні та матеріальні.

Нормативних гарантії забезпечення міжнародної безпеки основним завданням міжнародного права визначають служіння миру. Відтак, норми міжнародного права мають бути направлені виключно на «світозбереження». Крім того, основні принципи міжнародного права повинні діяти взаємопов'язано. Юридичним підґрунтям права міжнародної військової безпеки є принцип незастосування сили, принцип мирного вирішення спорів, принцип роззброєння[47, с. 127].

Паризький договір, укладений у 1928 році, містив принцип заборони агресивних війн (ненападу) і визначав виправданим застосування сили лише в цілях самооборони. У Статуті ООН цей принцип було розширено до значення незастосування сили чи погрози силою: «Усі члени ООН утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН»[50].

Зазначимо, що перший міжнародно-правовий документ – Декларація про агресивні війни – визначив агресивну війну злочином та невідповідною міжнародному праву[12]. Водночас в ньому немає інформації про те, що таке «агресія» та «агресивна війна». Відтак, для ефективного знешкодження агресора потрібно було сформулювати головні принципи, що дали би можливість міжнародним органам визначати агресію, її відмінність від самозахисту, засоби та методи її запобігання чи протидії[2, с. 52].

Лише у 1974 році Генеральною Асамблеєю ООН було затверджено резолюцію, у якій визначено поняття «агресія»[7]. У преамбулі й вісьмох статтях документу розкрито сутність цього поняття, а також окреслено конкретні дії, які можуть розцінюватись як акти агресії.

Формулювання поняття «агресія» сприяло констатації проявів агресії, пошуку засобів її протидії, а також захисту та підтримки жертви агресора. Також воно стало додатковим засобом міжнародно-правової боротьби проти агресії та позитивно вплинуло на стан міжнародної безпеки. Відтак, агресією називають використання силових методів боротьби проти основних ознак держави (територія, суверенітет тощо). Проявами агресії є: вторгнення на територію іншої держави, її анексія, бомбардування, блокада, напади тощо.

На основі принципу незастосування сили сформувався принцип територіальної недоторканності (непорушності кордонів), що полягає у забороні будь-яких військових і інших силових посягань на територіальну цілісність держави. Порушення будь-яких з цих принципів тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Водночас у міжнародному праві визначне місце відводиться попереджувальним заходам, як таким, що не допускають агресивної поведінки або сприяють мирному врегулюванню конфліктів.

Вищезгадані принципи запроваджено Статутом ООН. Окреме місце у цьому акті відводиться принципу роззброєння, проте не розкривається його суть, а лиш йде мова про те, що держави повинні «неухильно дотримуватися чинних норм про роззброєння, брати участь у заходах, передбачених угодами про роззброєння та створювати нові норми для досягнення цієї мети»[50].

Для світової спільноти дотримання основних принципів міжнародного права є нормативною гарантією безпеки держав. На практиці ці принципи можуть удосконалюватись, розвиватись, конкретизуватись шляхом фіксації міжнародних зобов'язань у національному законодавстві або укладанні договорів між суб'єктами міжнародного права.

Не зважаючи на заборону війн, вона є доволі реалістичним сценарієм розвитку конфлікту, тому у міжнародному праві повинні бути враховані можливості збройних конфліктів, а отже, заходи реагування на них та способи їх запобігання. На цій основі держави формують власні системи безпеки (індивідуальна, колективна), основним завданням яких є попередження та

припинення війн. Сторонами конфлікту можуть виступати як окремі держави, так групи держав, проте у будь-якому випадку при виникненні силових зіткнень під загрозою опиняються індивідуальна, групова та колективна безпеки [22, с. 203].

Система індивідуальної безпеки держав являє комплекс індивідуальних гарантій забезпечення безпеки, які використовує держава. Норми міжнародного права, згідно яких агресія є злочинною діяльністю на міжнародному рівні, стали додатковими гарантіями для держав забезпечити свою безпеку. Незважаючи на це, не всі держави здатні належним чином гарантувати власний захист. Тому вони організовують групові системи безпеки.

Колективна безпека — найширше поняття, яке означає систему заходів, що спільно здійснюються всіма світовими державами чи певним географічним районом, і направлені на підтримку миру, ліквідування загроз світовій системі безпеки та протистояння агресії. Колективна безпека ґрунтується на багатосторонніх договорах, зміст яких узгоджується між всіма цими сторонами. Найважливішими умовами таких правових документів є прагнення до співпраці, орієнтація на мирні шляхи врегулювання конфліктів, заборона прийому силових методів [4, с. 267].

Система колективної безпеки буває універсальною та регіональною. Основною ціллю універсальної системи колективної безпеки, що сформувалась в межах Організації об'єднаних націй (ООН), є підтримання та зміцнення міжнародного миру та безпеки шляхом спільної діяльності світових держав. У Статуті ООН вказується, що таку підтримку повинні здійснювати Генеральна Асамблея та Рада Безпеки, кожна з яких наділена власною компетенцією. Якщо Генеральна Асамблея обговорює питання безпеки та дає рекомендації державам з цього питання, то Рада Безпеки може здійснювати конкретні дії щодо забезпечення миру та безпеки, в тому числі і розпочинати місії ООН, до яких включені збройні сили.

Регіональна система колективної безпеки, яка є елементом всесвітньої системи безпеки, відповідає за підтримку миру у конкретних регіонах. У

зв'язку з цим, її учасниками є виключно держави, що знаходяться в цьому регіоні, а діяльність системи не виходить за межі регіону. Проте важливо, щоб її дії відповідали цілям і принципам загальної безпеки. Також слід зауважити, що за всіма діями країн-членів регіональної системи колективної безпеки повинна бути ознайомлена Рада Безпеки ООН. За умови нападу на одного із учасників колективної безпеки можуть застосовуватись примусові заходи із застосуванням сили. На сьогоднішній день існують такі регіональні організації: Ліга Арабських держав, Організація Африканської Єдності, Організація Американських держав, які документально затвердили положення про спільні дії у разі нападу на своїх держав-учасниць[61, с. 281-282].

Матеріальними гарантіями безпеки держав є заходи з роззброєння й обмеження озброєння. Міжнародне право не здатне повністю відкинути війну. Відтак, для забезпечення власної безпеки держави підтримують і зміцнюють свій військовий потенціал, який може стати матеріальним ресурсом у випадку необхідності самооборони. Коли держави володіють однаковим рівнем військової потенціалу, то знижується ймовірність загрози виникнення агресії проти них. Принцип рівності передбачає зменшення ступеня військових протистоянь шляхом роззброєння, що має на увазі також обмеження озброєння та контроль за ним. На ідеї роззброєння базуються тривалі прагнення людства уникнути війни. Концепція існування світу без зброї вилася у безліч проєктів, проте через свою складність так і не була повністю реалізована.

Роззброєння являє собою велику кількість міжнародних та державних заходів, метою яких є зменшення або навіть ліквідація всіх матеріальних засобів ведення збройного конфлікту. Сьогодні роззброєння як принцип міжнародного права не вимагає роззброюватись, проте зобов'язує вести діалоги щодо роззброєння та на їх основі підписувати договори. Зазначимо, що виробленням принципів роззброєння та наданням рекомендацій членам ООН займається Генеральна Асамблея, а Рада Безпеки Статут відповідальна за розробку системи регулювання озброєнь[50].

Основним питанням процесу роззброєння є ліквідація зброї масового знищення, такої як ядерна зброя. Однак цілковите і моментальне табу на ядерну зброю неможливе. Відтак, процес ядерного роззброєння повинен проходити певні етапи: обмеження випробувань, а згодом і заборона застосування; неможливість поширення ядерної зброї; зупинка її виробництва; створення без'ядерних зон[4, с. 268]. Такий алгоритм вимагає міжнародного обговорення та погодження, а особливо участі у ньому ядерних та суміжних їм держав.

У 1963 році був підписаний Договір про заборону іспитів ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою[15]. Після цього було укладено ще ряд договорів та домовленостей, які містять заборони на проведення випробування ядерної зброї, її вироблення, передавання, застосування, а також включають пункти щодо її знищення. Багато з них укладені між Росією та США як державами з найбільшим ядерним потенціалом («Угода про обмеження систем протиракетної оборони 1972 р.», «Про скорочення й обмеження стратегічних і наступальних озброєнь», «Договір про подальше скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь» та ін). Додамо, що хоча результатом цих домовленостей стало значне скорочення ракетно-ядерного потенціалу у світі і зокрема цих країн, проте вони все одно залишаються найбільш ядерними світовими державами.

До засобів масового знищення також належить хімічна і бактеріологічна зброя, які є не менш небезпечними ніж ядерна. Хімічне роззброєння було ініційоване у Конвенції про заборону виробництва, накопичування та застосування хімічної зброї та її знищення [26], а бактеріологічне – Конвенцією про заборону розробки, виготовлення та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення [25].

Важливим є також звичайне роззброєння, під яким розуміється скорочення зброї та техніки, якою володіє кожна держава. У 1990 р. було підписано Договір про звичайні збройні сили Європи, що регулює зменшення озброєнь, види військової техніки, питання повідомлення та контролю[14].

Необхідно розуміти, що усі вищезгадані договори не є результативними без здійснення заходів зміцнення довіри та заходів міжнародного контролю. Ці види заходів є дуже взаємопов'язаними, оскільки перші формують умови для підписання угод щодо роззброєння, а інші є засобом забезпечення виконання цих угод.

Заходи довіри означають комплекс організаційно-правових заходів, головним завданням яких є зменшення військових загроз та формування довірливих відносин між державами. Вони включають заходи щодо забезпечення взаємодії та зв'язку між державами, повідомлення про військову діяльність, направлення спостерігачів на військові навчання, інспекції на місцях, технічний контроль, концепцію відкритого неба тощо[4, с. 269].

Міжнародний контроль за обмеженням озброєнь і роззброєння є погодженим процесом між державами-учасниками договору і здійснюється ними згідно норм міжнародного права з метою перевірки дотримання міжнародних угод щодо роззброєння.

В цілому, забезпечення міжнародної безпеки та миру базується на світовому порядку та дотриманні його згідно правових норм. В сучасних умовах міжнародне право допомагає упорядкувати всі складові системи міжнародних відносин. Разом з тим, міжнародне право саме розвивається та розширюється, тобто розгалужується, свідченням чого є формування права міжнародної безпеки.

У нинішніх реаліях міжнародна безпека забезпечується політико-правовими засобами: нормативними, організаційними, матеріальними. Водночас у світі не функціонує наддержавний орган, завданнями якого були би моніторинг та примушування до дотриманням норм права. У випадку агресії, держави-жертви можуть проявляти індивідуальну або колективну (в разі існування відповідних угод) самооборону, або вимагати застосування санкції до агресора.

Слід зауважити, що застосування збройної сили як права на самооборону правомірне лише за умови насильницького нападу.

Отже, міжнародне право зобов'язане зміцнювати міжнародну безпеку та підтримувати мир і стабільність у всьому світі. Проте процеси глобалізації все більше узалежнили та пов'язали між собою різні частини світу, міжнародні організації, окремі держави. Відтак, питання забезпечення міжнародної безпеки стало нагальнішим, відповідно потребує масштабнішого та активнішого співробітництва. Така співпраця базується на концептуальних та міжнародно-правових засадах, що відображені у Статуті ООН. Цей документ покликаний підтримувати міжнародний мир і безпеку шляхом застосування ефективних колективних заходів щодо усунення загроз мирній ситуації та усунення проявів агресії. Таким чином, у Статусі закріплена певна система міжнародної безпеки, в якій застосовуються нормативні (норми міжнародного права), організаційні (індивідуальна та колективна безпека) та матеріальні (заходи з роззброєння) засоби забезпечення безпеки. Вони взаємозалежні та доповнюють один одного, тому зміцнення миру та міжнародної безпеки, усунення загроз, а також реагування на нові виклики можливі лише за умови їх комплексного застосування.

3.2 Безпекові пріоритети України в умовах російсько-української війни

Анексія Кримського півострову та російська агресія проти України, що вилилась у війну на Донбасі неабияким чином вплинули на формування національної безпекової та оборонної політики. Свій відбиток вони наклали також на українську зовнішньополітичну діяльність, оскільки наша держава стала жертвою агресії з боку країни, яка гарантувала її територіальну цілісність та суверенність (згідно Будапештського меморандуму). Проте події 2014 року спонукали керівництво України внести суттєві зміни до основних засад зовнішньої політики, що в умовах військового конфлікту відповідає за виконання завдань щодо збереження державного суверенітету та відновлення територіальної цілісності держави. Зауважимо, що можливість країни ефективно відстоювати власні інтереси на міжнародному рівні залежить від врахування питань національної безпеки та оборони при формуванні зовнішньої політики та під час її реалізації.

Для системи міжнародних відносин Україна залишається стратегічно важливим об'єктом свого регіону. Утім, як вказував науковець В. Горбулін, Україна може брати активну участь у побудові нового світоустрою, або ж навпаки займати пасивні позиції, проте від того, як вона проявлятиме себе на міжнародній арені, буде залежати її розвиток чи стагнація[10]. Для України важливо відстоювати власні інтереси, як на національному, та і на міжнародному рівні, аби стати великою державою, а не бути поглинутою кимось.

Згідно Конституції України, основне місце у формуванні державної політики на світовій арені відводиться президенту. На практиці вона також реалізується урядом, міністерством закордонних справ (МЗС) та центральними органами виконавчої влади. Україна обрала європейський зовнішньополітичний вектор свого розвитку, відтак пріоритетом сфери забезпечення національної безпеки є вступ до європейського та економічного простору, а також системи колективної безпеки НАТО[52, с. 69]. Слід звернути увагу на те, що держави Заходу визнають важливість нашої держави у напрямку забезпечення власної безпеки. Свідченням цього є висловлювання представниці ЄС із зовнішніх справ та політики безпеки Ф. Могеріні, яка пов'язувала зовнішню та політику безпеки ЄС із вирішенням конфлікту на сході України та прийняттям необхідних реформ [28].

Зважаючи на військово-політичну ситуацію, яка сьогодні склалась в Україні та навколо неї, питання національної безпеки та усунення загроз з боку Росії є першочерговим для вирішення. Спостерігається також, що ці виклики можуть розширюватись, інтегруватись з іншими, які виходять за межі військової сфери. Вони носять асиметричний характер і поруч із загрозами тероризму та кіберзлочинності є дуже небезпечними. Водночас РФ прагне довести свою непричетність до війни на Донбасі будь-якими способами і при всіх можливостях. Як зазначив дослідник І. Тодоров, завдяки пропаганді, підкупу та інших засобів впливу позицію Росії відстоюють не лише окремі верстви населення, але й певні політики та політичні сили[53, с. 107].

Після того, як Україна стала жертвою агресії, питання обороноздатності країни стало фактором побудови стратегії національної безпеки, а також вплинуло на систему європейської безпеки. Разом із дипломатичними та інформаційними заходами вона націлена відстоювати українські інтереси, проте виключно мирним способом. Слід звернути увагу, що вітчизняна дипломатія відіграла важливу роль у інформуванні міжнародної спільноти щодо ситуації на Сході України, участі у ній Росії. Крім того, Україна була підтриманою громадськістю провідних світових держав, доказом чого є численні заяви, введені санкції проти РФ та матеріальна і військова допомога нашій державі.

Реалізація зовнішньої політики часто відображає державну політику у сфері безпеки та оборони. Питання щодо безпекової та оборонної політики окреслені у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України та в інших документах, що пов'язані із національною безпекою, а також є основною тематикою щорічних послань Президента України до Парламенту [49]. Базовими законами, що регулюють діяльність стосовно нацбезпеки, є Закони України «Про національну безпеку України» [40] та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України та тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [41].

Події 2014 року змусили керівництво нашої держави переглянути підходи до наявної безпекової політики і сформувати її відповідно до нових ризиків. У зв'язку з цим, прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових документів. В тому числі був ухвалений закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості», згідно якого головною ціллю України є політична, економічна, правова євроінтеграція [37].

Питання національної безпеки, що реалізуються державою на міжнародному рівні, також розкриті у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Зокрема у ній визначаються основні державні пріоритети, серед яких

відновлення територіальної цілісності, підвищення обороноздатності, реформа ЗСУ, реформування державного управління, проведення ефективної антикорупційної політики, європейський вектор інтеграції тощо [44].

Відповідно до «Стратегії національної безпеки України», основні національні завдання полягають у мінімізації загроз державному суверенітету, забезпечення умов для відновлення територіальної цілісності, забезпечення інтеграції в ЄС та підготовка до вступу в НАТО [43]. Щодо забезпечення нацбезпеки на міжнародному рівні, то у стратегії йдеться про те, що Україна має покладатися на власні сили у цьому питанні, а також самостійно обирати учасником якої системи колективної безпеки вона стане з метою забезпечення ефективних гарантій свого суверенітету та територіальної цілісності.

Більшість із цих законодавчих та правових норм містять положення щодо геостратегічних безпекових інтересів нашої держави, зокрема орієнтацію на інтеграцію в НАТО. Такі умови включені і в Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України», у якому йде мова про те, що наша держава повинна прикласти активні зусилля для проведення реформ, зокрема і оборонній та безпековій сферах, щоб відповідати критеріям членства в НАТО [38].

Зважаючи на агресивні дії Росії та високу ймовірність ескалації нею збройного конфлікту, який триває на Донбасі, Воєнна доктрина України визнає РФ противником. У цьому документі, у свою чергу, аналізуються перебіг та основні характеристики сучасних конфліктів, а також визначаються методи їх запобігання. Доктрина розглядає питання підготовки до війни, а також використання військового потенціалу для захисту суверенітету та державної цілісності. Цей документ засвідчив відмову України від політики позаблоковості та курс на євроінтеграцію. Важливо звернути увагу на те, що доктрина наголошує на необхідності розширення професійного компоненту ЗСУ та інших військових формувань, а також модернізації мобілізаційної системи. В цілому, у Воєнній доктрині України описано сукупність засобів та заходів, направлених на відновлення територіальної цілісності держави, та

окреслено пріоритети розвитку національної галузі оборони. Відтак, було зазначено усі елементи безпекового потенціалу, що потрібні для захисту і боротьби проти агресора [42].

Закон «Про національну безпеку України» фіксує основні положення та норми щодо наявних викликів для держави після анексії Криму та окупації Донбасу. Базовими національними інтересами України на міжнародному рівні, згідно закону, є економічна, політична, безпекова, правова євроінтеграція, вступ у ЄС і НАТО, розвиток ефективних міжнародних відносин [40]. Орієнтацію українського керівництва на НАТО можна пояснити тим, що саме цей альянс здебільшого є гарантом забезпечення безпеки в регіоні.

Національна політика безпеки на міжнародній арені також може здійснюватися з допомогою Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО) ЄС.

ОБСЄ продемонструвала свою дієвість у вирішеннях питань щодо контролю над озброєннями, зміцнення довіри та регіональної безпеки. Ефективність організації проявилась також в усуненні небезпеки ізоляції окремих країн та відсутності жорстких обмежень діяльності її учасників. Однак спостерігаючи за подіями на Донбасі, зокрема функціонуванням моніторингової місії ОБСЄ у східному регіоні України, можуть з'явитись сумніви щодо її дієвості, оскільки замість конкретних дій, організація акцентує увагу на дотриманні прав людини, демократизації та належному державному управлінні, а ще є своєрідним містком переговорів між пострадянськими та європейськими країнами. Та все ж, незважаючи на цей факт, діяльність місії ОБСЄ відіграє дуже важливу роль, адже відображає зацікавленість міжнародної спільноти у вирішенні конфлікту на Донбасі та відновлення територіальної цілісності нашої держави.

СЄПБО є частиною спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. На разі функціональність СЄПБО є обмеженою. Однак євроатлантичний вектор розвитку України потребує співпраці у межах цієї організації, яка може

здійснити позитивний вплив на забезпечення національної безпеки та покращення регіональної та глобальної безпеки[52, с. 75].

Агресивна поведінка РФ щодо інших держав мотивували європейську спільноту змінювати тактику безпеки. Як результат, суміжні з Україною та Росією держави збільшили свої видатки на оборону. Зауважимо також, що за допомогою зовнішньої політики, дипломатичних відносин та інформаційних кампаній, наша держава прагне брати участь у європейській системі безпеки. Відтак, формуються нові безпекові відносини, прикладом яких є спільні навчання, обмін військовим досвідом тощо.

Звернемо увагу на те, що раніше Україна балансувала між проросійським і європейським векторами державного розвитку, проте після проявів російської агресії керівництво нашої держави переглянуло свої підходи щодо цього питання і чітко визначило свої безпекові пріоритети в сторону європейської спільноти. Саме тому більшістю голосів у парламенті було прийнято закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», який підтверджував європейську ідентичність українського народу та незворотність європейського та євроатлантичного курсу країни [39]. В майбутньому це рішення може сприяти побудові нових стратегічних союзів країн, що сформуєть систему колективної безпеки, в якій Україна зможе запропонувати власні ефективні рішення запобігання небезпекам, регулювання конфліктів глобального масштабу тощо, опираючись на досвід боротьби проти російської агресії.

Справедливо визнати, що попри всі намагання України протистояти агресору, укріплювати власну безпеку, завоювати стійких союзників у Європі, ситуація в країні не покращилася. Наша держава опинилась в так званій геополітичній пастці, оскільки вона бореться проти Росії, не володіючи достатніми для цього ресурсами та союзниками. Можна неодноразово заявляти про свою орієнтацію на євроінтеграцію, проте поки твої землі окупує ворог, головним питанням залишається: як його позбутися? Для Росії продовжувати

конфлікт вигідно бодай тому, що його існування гарантує позаблоковість України, адже навряд нашій країні вдасться стати учасником тієї чи іншої організації безпеки поки вона знаходиться в стані війни. Крім того, вага й вплив України на міжнародну політику на разі є доволі низьким. Держава здебільшого попадає в колію процесів та тенденцій, створену іншими.

Відтак, ефективність української зовнішньої політики буде залежати від того, наскільки реалістично країна готова оцінити власні сили, як визначить пріоритетність цілей та завдань, яку стратегію розробить для їх реалізації, і наскільки вона виявиться успішною, які заходи запропонує для виправлення помилок. Бездіяльність у питанні конфлікту на Донбасі є найгіршим варіантом розвитку подій, адже він призведе в кращому випадку до затягування конфлікту, а в гіршому – до активізації діяльності агресора на інші національні території. Тому Україна повинна бути націленою на знаходження компромісу з Росією або принаймні пошуку методів управління конфліктом. Зрушення з пасивної фази конфлікту повинне стати основним пріоритетом української безпекової та зовнішньої політики. Для цього необхідно зрозуміти інтереси та цілі РФ, усвідомити які жертви можна принести задля вирішення конфлікту, знайти партнерів серед держав, які будуть поділяти та поважати бажання і прагнення України.

Щодо бажання нашої держави інтегруватися з ЄС і НАТО, варто наголосити, що ці організації повинні бути не метою України, а інструментами – інструментами ефективного забезпечення безпеки та обороноздатності країни. Разом з тим, слід розуміти, що як і Україна, так і ЄС та НАТО постійно змінюються, тому важливо в'яснити, чи співпадають їхні прагнення та інтереси, чи є у них спільне бачення майбутнього.

Слід також додати те, що багато зовнішніх проблем виникають через внутрішні. Для прикладу, інституційна слабкість, тобто обмеженість у сталих, легітимних процедурах, правилах та тактиках життя суспільства, негативно відображається на суспільно-політичному стані держави та робить її вразливою до зовнішньополітичних викликів. Відтак, пріоритетом зовнішньої політики

щодо цього напряму повинне стати залучення ресурсів та міжнародної підтримки для здобуття інституційної могутності[32]. Як вказують тенденції глобального розвитку, підґрунтям для захисту української держави, її суверенітету та територіальної цілісності можуть стати лише стійкі державні інституції, верховенство права та дієва тактика внутрішньо-економічного зростання.

Отже, національна безпека під час проведення зовнішньої політики України в умовах гібридної війни з Росією є найважливішим питанням сьогодення. Воно відноситься до таких напрямів державної політики, як захист суверенітету та забезпечення міжнародної підтримки у боротьбі з агресором. Тому українська влада, проводячи зовнішню політику, має опиратись на державну безпекову стратегію у внутрішньому (національно-державному) та зовнішньому (регіональному і глобальному) вимірах. Активна, якісна, ініціативна зовнішня політика України повинна сприяти її участі у міжнародній системі безпеки. Відтак, за умов врахування аспектів безпеки під час розробки та реалізації зовнішньої політики, наша держава зможе збільшити число потенційних союзників, з якими з часом стане можливою побудова нової системи колективної безпеки, а це позитивним чином вплине на власну обороноздатність.

Крім того, пріоритетом безпекової політики в умовах російсько-української війни є власний розвиток, що включає зміцнення державних інституцій, зростання економічної системи, підвищення довіри населення до держави тощо. Це важливо, оскільки саме така країна здатна стати бажаним об'єктом партнерства, буде стратегічно важливим суб'єктом міжнародних відносин, зуміє диктувати порядок денний на міжнародній арені, а не безініціативно слідувати тенденціям, а найголовніше – зможе проводити ефективні оборонну та безпекову політики, які стануть значною перешкодою на шляху загарбницьких ідей та планів ворога.

3.3 Перспективи співробітництва України з європейськими та євроатлантичними структурами у сфері безпеки.

Питання безпеки Європи стоїть на порядку денному двох основних європейських систем колективної безпеки: ЄС, НАТО. Більшість європейських держав являються їх учасниками, на відміну від України, яка не належить до жодної з них. Однак наша держава вже давно заявила про свої наміри щодо участі у європейських та євроатлантичних структурах у сфері безпеки, а після російської агресії лиш їх підтвердила, про що свідчать її стратегічні та інші документи. Зокрема українські пріоритети у співпраці з ЄС визначені у Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, Стратегії національної безпеки України та Воєнній доктрині України.

Угода про асоціацію України та ЄС окреслює основні принципи, напрями діяльності та спільні заходи щодо забезпечення безпеки[56]. Стратегія національної безпеки України вбачає у ЄС наставника у процесі забезпечення миру, оскільки наголошує на необхідності спеціальної освіти від ЄС, обміну інформації, співпраці у військових сферах. Також у цьому документі наголошується на необхідності реформ МЗС за європейським зразком [43]. Воєнна доктрина України також базується на положеннях Стратегії національної безпеки, оскільки зосереджує увагу на удосконаленні системи забезпечення безпеки відповідно до стандартів ЄС. Таким чином, співпраця з ЄС у безпековій сфері є пріоритетною для України у двох напрямках: протистояння російській агресії та наближення до європейських безпекових стандартів [42].

Перший пріоритет ґрунтується на продовженні санкції ЄС проти РФ, а також нарощенні санкційного тиску у разі ескалації конфлікту на Донбасі та недотриманні вимог щодо відновлення територіальної цілісності України. Насправді готовність до посилення санкційної політики є дуже важливою, оскільки він є одним із стримуючих факторів розгортання активніших дій РФ на сході нашої держави. Також українській стороні важливо прикладати максимальних зусиль для того, щоб міжнародна спільнота володіла

достовірною інформацією про події в зоні конфлікту, адже поширення неправдивих даних негативно впливає на українські позиції серед членів ЄС, їх рішення щодо посилення чи послаблення санкцій.

Необхідно зазначити, що санкції та прийняття нової безпекової політики ЄС стали недостатньо дієвою підтримкою щодо протистояння на сході держави, а також не надали жодних гарантій вступу у вищезгадані структури. У цьому контексті слід наголосити на тому, що Україна завжди активно сприяла європейській та євроатлантичній безпеці. Українські миротворчі контингенти брали участь у величезній кількості операцій НАТО та ЄС, а також у численних місіях під егідою ООН у всьому світі. Україна - єдина країна-партнер, яка внесла свій внесок у всі поточні операції та місії під керівництвом НАТО. Наша держава також підтримувала місію НАТО «Рішуча підтримка» в Афганістані, спрямовану на навчання, консультування та допомогу афганським силам безпеки. Незважаючи на агресію Росії проти України, країна продовжує допомагати військовим силам Косово. Крім того, наша держава є першою країною-партнером, яка зробила внесок у Сили реагування НАТО, надавши стратегічні можливості авіап перевезень. Додавимо, що Україна сприяла забезпеченню європейської та євроатлантичної безпеки завдяки успішній співпраці з НАТО у сфері спільних військових навчань[98].

Важливо звернути увагу на те, що наша держава є передовою лінією оборони Європи та її демократичних цінностей, тому потребує міжнародної підтримки. Російська агресія проти України ніколи не припинялася. Росія послідовно будує потужні військові опорні пункти на окупованому Донбасі та в Криму, готові вибухнути у будь-який зручний момент і призвести до повноцінної європейської кризи. Тому потрібно, щоб Україна була не лиш постачальником безпеки, але й споживачем безпеки в Європі, оскільки неможливо розглядати безпеку однієї європейської країни, відокремлену від безпеки інших.

Якщо говорити про перспективи співпраці України та ЄС у області безпеки, то вони відображені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС.

Зокрема у документі йдеться про те, що «Сторони повинні поглиблювати свій діалог і співробітництво та сприяти поступовій конвергенції у сфері зовнішньої та безпекової політики, в тому числі Спільної політики безпеки і оборони (СПБО), а також, зокрема, розглядати питання недопущення конфліктів та антикризового управління, регіональної стабільності, роззброєння, нерозповсюдження, контролю над озброєннями та експортом зброї, а також поліпшення взаємовигідного діалогу у космічній сфері. Співробітництво ґрунтуватиметься на спільних цінностях і спільних інтересах»[56].

Враховуючи створення нормативної основи регулювання питань безпеки, а також значну увагу громадських організацій, ЗМІ та суспільства до процесів євроінтеграції, можна стверджувати, що ця тема є досить актуальною в нашій державі. Більше того, Україна та ЄС мають спільні бачення та цінності у сфері безпеки. Про це свідчать подібність списку загроз своїй стабільності у документі ЄС «Спільне бачення, спільні дії: сильна Європа. Глобальна стратегія зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу»[94] та Стратегіях національної безпеки.

Попри те, що Україна і ЄС декларує подібні інтереси в області безпеки, співпраця щодо цих питань доволі пасивна. Вона втілюється у складання звітів, проведенні зустрічей та консультацій, освітніх заходів та експертних діалогів, результатом яких є здебільшого надання рекомендацій щодо питань безпеки. Варто визнати, що існує великий потенціал для майбутнього співробітництва, але по факту воно ще не здійснюється належним чином.

Україна підписала угоди про військове співробітництво з 12 країнами ЄС (Польща, Литва, Данія тощо) і спільно з ними брала участь у багатосторонніх заходах (АТО ЄС «Атланта» та ін.). Проте ця участь носила епізодичний характер. Лише після подій 2014 року ЄС запропонував постійний формат безпекового співробітництва у вигляді Консультативної місії ЄС (КМЕС) в Україні, що є прикладом системної багатосторонньої співпраці, націленої на підтримку України щодо питань реформування сектору цивільної безпеки[19].

На жаль, це поки єдиний приклад практичної співпраці України і ЄС у безпековому вимірі.

Такий стан речей можна пояснити двома аргументами: тим, що ЄС не створювався як організація безпеки і відіграє переважно другорядну роль (після НАТО) у сфері безпеки; тим, що політика українського керівництва не завжди була послідовною та впевненою щодо забезпечення сфери безпеки, відповідно фінансово обмежувала її розвиток. Проте хоч ЄС не є безпековим альянсом, а Україна стикається із певними політичними та економічними перешкодами на шляху до інтеграції, перспективи побудови їх співпраці існують, оскільки:

- вони мають спільні інтереси у сфері безпеки;
- у них збігаються фундаментальні цінності;
- наша держава намагається сформувати всі умови для такого співробітництва [36, с. 98].

Відтак, близькість поглядів, підходів України та ЄС до безпекового питання формує підґрунтя на побудови взаємовигідних відносин, незважаючи на кризову ситуацію, яка склалась в Україні через агресію РФ. Прагнення України стати членом ЄС є ще одним стимулом для формування партнерства, зокрема для створення потенціалу стримування агресії з боку Росії, подолання існуючих проблем, які спричинив конфлікт та які виникли на його фоні, а також врегулювання інших регіональних суперечок. Від цілеспрямованості та наполегливості реалізації цих прагнень буде залежати не тільки національна безпека України, але й стан європейської та глобальної безпеки.

Що стосується відносин Україна-НАТО, то показником ставлення до цього союзу українського суспільства є опитування громадської думки. Якщо у 2002 році одна третина українців однаково підтримувала та протистояла ідеї вступу України до НАТО, то якби референдум відбувався у 2020 році бажання вступити до Альянсу проявили б 63% респондентів[46]. Зважаючи на переважну підтримку євроатлантичної та європейської інтеграції, реалістичні оцінки загроз та ризиків, адекватний вибір варіантів національної безпеки, сприйняття НАТО громадянами, наявний великий потенціал співпраці України

в рамках НАТО, проте і існують певні ризики цього союзу, що стосуються можливості бути втягненим у конфлікт іншої держави-учасниці Альянсу. Та все ж Партнерство Україна-НАТО є невід'ємною частиною стратегічного курсу України.

Підготовка до майбутнього членства в НАТО є важливим напрямком зовнішньої та внутрішньої політики України. Середньострокова мета України - досягти повної сумісності з НАТО та збройними силами його держав-членів. Ключовими пріоритетами є впровадження стандартів НАТО в секторах оборони та безпеки, боротьба з корупцією, цивільний контроль над військовими, підвищення обізнаності населення щодо НАТО.

Деякі з цих пріоритетів вже втілюються в життя. Для прикладу, українська армія проходить підготовку за зразком НАТО. Загалом, слід звернути увагу на те, що Альянс відіграє важливу роль в українській оборонній реформі, виступаючи водночас як джерело перспективної моделі ЗСУ і партнером, що надає всебічну допомогу реформам[57].

Позитивним моментом у розвитку відносин між Україною і НАТО було те, що через агресію Росії воно перейшло від політики заспокоєння союзників до вжиття заходів стосовно політики стримування щодо Росії. Це суттєва зміна, враховуючи відмінності у сприйнятті викликів та загроз між різними членами НАТО щодо формування політики щодо Росії. Проявом такої політики стало посилення міжнародної військової присутності в Південно-Східній Європі. Зазначимо, що подібні заходи були би цінними кроками на шляху до посилення стабільності та безпеки в Чорноморському регіоні. Адже російська незаконна анексія Криму змістила військовий баланс у Чорному морі на свою користь і значно розширила стратегічні сили Росії. Особливо небезпечними є дії Росії щодо підготовки кримської військової інфраструктури до розгортання ядерної зброї, включаючи оновлення інфраструктури сховищ ядерних боеголовок часів СРСР. На Кримському півострові вже розгорнуті потенційні носії ядерної зброї, такі як військові кораблі, ракетні комплекси малої дальності та бойові літаки.

Фактично, Росія перетворює Крим у «сіру зону», яка не охоплюється чинними багатосторонніми угодами про контроль над озброєннями[98].

Також надзвичайно важливою подією було те, що у 2020 році Північноатлантична рада НАТО схвалила рішення про надання Україні статусу партнера з розширеними можливостями. Наша держава отримала значні переваги, а також взяла на себе додаткові зобов'язання щодо участі в операціях, програмах, ініціативах і навчаннях НАТО, що створює умови для розвитку взаємовигідних партнерських відносин та зміцнення національної безпеки. Головним завданням України є ефективне використання цих можливостей, відтак наповнення політичного рішення практичним змістом [45].

Потрібно розуміти, що вступ до НАТО в нинішніх умовах не означає, що сили Альянсу будуть воювати за Україну, однак це ймовірність того, що при погіршенні ситуації на Донбасі, Україна спільно з Альянсом зможуть стати сильним захисником східного флангу Європи.

Окремо слід зазначити те, що Україна може зробити для НАТО. Наша держава має унікальний досвід боротьби з найбільшою армією Європи, адже жодна країна-член НАТО не воювала з модернізованою російською армією. Україна має успішний досвід протистояння російській тактиці гібридної війни протягом семи років. Українські військові завдали серйозних фізичних втрат російським військам, зруйнували їх плани на подальше вторгнення та зупинили наступ Росії на Донбас. Таким чином, Україна може зробити свій внесок у колективну безпеку завдяки наявному практичному досвіду використання військової сили, служб безпеки та військової розвідки.

Найважливіше сьогодні, щоб і ЄС, і НАТО продовжували підтримувати територіальний суверенітет України, зокрема сильними політичними та дипломатичними зусиллями. Міжнародне товариство мусить консолідувати та утримувати тиск над Росією, поки вона не припинить агресію і не повернеться до дотримання міжнародного права.

Встановлення миру на Сході України – найкращий внесок у безпеку Європи. Політичний тиск і санкції Заходу мають бути посилені, поки Росія не

перестане підривати територіальну цілісність, суверенітет та незалежність України. Адже у протилежному випадку, скасування санкцій на тлі продовження порушень Росією основних міжнародно-правових норм призведе до порушення архітектури міжнародної безпеки з непередбачуваними наслідками. Це позбавить міжнародне співтовариство ключового інструменту накладання відповідальності та збільшить вплив на численні загрози безпеці та виклики.

Накладення санкцій – найбільш працюючий метод стримування російської агресії міжнародною спільнотою мирним шляхом. Разом з іншими видами тиску, санкції допомогли призупинити та локалізувати російську агресію на Донбасі, тепер їх основною метою є повернення до дотримання та поваги міжнародного права Росією.

Отже, ситуація в Україні здійснила неабиякий вплив на забезпечення всієї колективної безпеки Європи. Основні європейські системи колективної безпеки (ЄС і НАТО) зустрілися із реальними загрозами порушення миру і стабільності свого регіону. Відтак, російсько-український конфлікт, а отже Україна, почала формувати порядок денний європейської політики безпеки. Наша держава давно заявила про свої наміри стати учасником вищезгаданих структур, проте процес вступу досить тривалий і складний. У нинішніх умовах вступ до ЄС чи НАТО України би означав знайти надійного союзника у протистоянні з Росією. Адже попри широку загальну підтримку та всі заяви міжнародної спільноти щодо відновлення української територіальної цілісності, конкретних позитивних результатів для України немає.

Наша держава зробила безліч кроків назустріч партнерству НАТО та ЄС, однак їх поки недостатньо для вступу в ці організації. Проте виконані заходи (реформи, проведення у відповідність нормативно-правової бази тощо), а також наявність спільних бачень та інтересів щодо сфери безпеки сприяють значному нарощенню співробітництва з європейськими державами, що позитивно відображається на шансах і темпах євроінтеграції. Найімовірнішими перспективами такої співпраці є консультативна та фінансово-матеріальна

підтримка з боку ЄС та НАТО, кооперація в оборонній сфері військово-технічна співпраця. Також зважаючи на участь України у військових та цивільних операціях та місіях ЄС, наданні своєї авіації для використання в цілях ЄС тощо, наша держава могла би звертатись до ЄС із пропозицією щодо залучення її до процесів формування європейської політики безпеки з правом дорадчого голосу.

Сьогодні основним внеском України до системи колективної безпеки є укріплення власної обороноздатності і стримування російської агресії на своїх східних кордонах. Натомість Україні надзвичайно потрібна солідарність та єдність її міжнародних партнерів, щоб протистояти та боротися з агресією Росії, яка прагне знищити українську незалежність та державність.

ВИСНОВКИ

Функціонування світової системи базується на засадах миру та безпеки. Мислителі різних епох робили спроби тлумачення поняття «безпека», однак найбільш подібне до нинішнього розуміння його визначення сформувалось лише на початку ХХ ст. Тоді ж було створено перші безпекові організації та нормативну базу. Та все ж, справедливо зазначити, що єдиного підходу до розуміння «міжнародна безпека» немає. У процесі дослідження ми:

1) виокремили основні аспекти цього поняття, а саме те, що під ним розуміється: безпека соціуму держави, глобального суспільства, навіть людства; воно є результатом співпраці міжнародних суб'єктів; його ознакою є відсутність застосування сили в умовах конфлікту та під час його вирішення; ним також відображається національна безпека, яка забезпечується на міжнародному рівні. Відтак, стає зрозуміло, що міжнародна безпека є дуже багатограним терміном, здатним водночас означати стан, діяльність та результат такої діяльності. Важливо зазначити, що міжнародна безпека ґрунтується на мирному співіснуванні всіх держав світу, а також є умовою стабільного розвитку міжнародного співтовариства. Таким чином, міжнародну безпеку не визначають лише за рахунок відсутності війн чи підтримання військово-стратегічного рівноваги, а ще за умов спроможності світового співтовариства виявляти та протидіяти загрозам, що виникають.

2) окреслили фундаментальні концепції міжнародної безпеки.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається значне зростання кількості загроз та небезпек, що негативно впливає на міждержавні відносини, зокрема через те, що країни часто мають різне бачення щодо вирішення цих проблем. Відтак, відповідно до принципів міжнародного права, структури міжнародної системи та, зрештою, самих міжнародних відносин, сформувалися різноманітні концепції міжнародної безпеки. Всі вони базуються на науковому обґрунтуванні, пояснюють міжнародні процеси та здатні надавати певні прогнози щодо майбутнього. Водночас, як ми зауважили, у цих

концепціях містяться конкретні методи та засоби для забезпечення міжнародної безпеки. Серед найпопулярніших концепцій наступні: рівноваги/балансу сил, глобальної/спільної/всеосяжної безпеки, колективної безпеки, кооперативної безпеки, а також гегемонічної стабільності, балансу загроз та мирного співіснування. Вони базуються на різних принципах: балансі сил, гегемонії, балансі інтересів тощо. Однак варто звернути увагу на те, що через ряд причин концепції міжнародної безпеки не можуть надати цілковите і глибоке уявлення щодо природи безпекових стосунків, а вимогою нинішніх реалій є формування спільних поглядів щодо світового порядку та забезпечення міжнародної безпеки. Відтак, необхідно розробити нову концепцію, яка би оптимально враховувала слабкі сторони наявних концепцій і стала основою для формування нової ефективної системи світової безпеки.

3) зазначили, що територіальні конфлікти у XXI столітті становлять загрозу міжнародній безпеці. Ніхто не заперечить, що право власності на територію є ключовим елементом міжнародного права та міжнародних відносин. Саме територія являється незмінною ознакою та атрибутом будь-якої держави. Завдяки території країни можуть мати переваги одне над одним. Тому не дивно, що історія людства налічує тисячі війн і конфліктів щодо територіального питання. Найчастіше спори щодо території стосуються суперечливого контролю, історичного права власності, географії, договірних прав та культурної однорідності.

Безумовно, кількість воєн, причиною яких були територіальні конфлікти, значно скоротилися, однак все ж існують десятки міждержавних суперечок, ескалація яких загрожує дипломатичним та інших видам міжнародних стосунків, світовому правопорядку, безпеці та стабільності. Пошук механізмів і засобів, які сприяють вирішенню таких конфліктів, є першочерговим завданням для політичних діячів, експертів та вчених. Важливо, аби ці інструменти управління були мирними. Попри складність всього процесу мирного вирішення територіальних конфліктів, він є дуже

важливим як для країн-учасників конфлікту, так і для всієї міжнародної спільноти.

4) виокремили пандемію COVID-19 і ризики, які вона породжує для забезпечення миру та стабільності у світі. Зокрема, керівництво держав змушене було йти на складні компроміси, що напружило національні системи безпеки у світі. Посилення кордонів та інші обмежувальні заходи призвели до серйозних економічних та соціальних наслідків, які відчуються до сьогодні. Зросли випадки шахрайства, кіберзлочинності, насильства в сім'ї, політичних та соціальних заворушень. Пандемія також сприяла посиленню націоналістичних рухів та розгортанню інформаційної війни. Водночас, незважаючи на негативні наслідки поширення вірусу, пандемія продемонструвала вміння держав об'єднатись проти невидимого ворога, спільно працювати на його подолання, а, відтак, на забезпечення миру і стабільності у світі. Надалі такий досвід можна використати для вирішення інших глобальних проблем людства.

5) крім зазначених проблем, описали і інші цивілізаційні виклики XXI століття, серед яких: глобальне потепління, зростання населення, дефіцит ресурсів, глобальна криза продуктів, економічна нерівність, загроза ядерної війни та багато інших. Вони зовсім різні за своєю суттю та інтенсивністю, однак є нагальними для вирішення. Крім того, багато з них дуже взаємопов'язані, як от робота в галузі охорони здоров'я, відновлення лісів, збереження ґрунтів, будівництво вітряків, дослідження водневих технологій та будівництво енергозберігаючих будівель борються із проблемами безробіття, бідності, а також покращують екологію. Відтак, важливо докладати всіх зусиль, щоб запобігти зріючим катастрофам. Керівництво держав, враховуючи думку експертів відповідних галузей, повинні виробити якісну політику щодо боротьби із ризиками, а також прослідкувати за її належним втіленням в життя. Зазначимо, що діяльність щодо вирішення глобальних проблем повинна базуватись на дотриманні міжнародного права, а також колективному, наднаціональному співробітництві.

б) з'ясували, що одним із основних завдань міжнародного права є зміцнення міжнародної безпеки та забезпечення миру і стабільності у всьому світі. Враховуючи глобалізацію, ще більшу взаємопов'язаність між собою суб'єктів міжнародних відносин, питання безпеки світової системи стало ще актуальнішим і вимагає активнішої співпраці, основою якої мають стати міжнародно-правові засоби. Серед них визначальне місце посідає Статут ООН, який закріплює певну систему міжнародної безпеки, що поєднує нормативні (норми міжнародного права), організаційні (індивідуальна та колективна безпека) та матеріальні (заходи з роззброєння) засоби забезпечення безпеки. Їх ефективність залежить від повноти та комплексності застосування.

7) у ході нашого дослідження вияснили які безпекові пріоритети України, особливо враховуючи російську агресію проти нашої держави. В першу чергу, слід зазначити, що основою зовнішньої політики має бути національно-державна та регіональна і глобальна стратегії безпеки. Це сприятиме зростанню кількості союзників, які зможуть стати необхідною підтримкою в кризові моменти. Крім того, політика безпеки вимагає забезпечення державного розвитку, оскільки міцність національних інституцій, економічна стабільність, високий рівень довіри населення є запорукою досягнення успішності країни на міжнародному рівні як стратегічно важливого актора, рівноправного партнера розвинутих світових держав. Це водночас позитивно відіб'ється на обороноздатності України і ускладнить реалізацію будь-яких лихих замислів ворога.

Слід зазначити, що анексія Криму та окупація Донбасу нанесли значний відбиток на колективну безпеку Європи. Основні європейські системи колективної безпеки (ЄС і НАТО) опинились перед величезною загрозою порушення миру і стабільності. Перебіг російсько-українського конфлікту став визначати порядок денний європейської політики безпеки. Важливо вказати на те, що Україна намагається стати учасником вищезгаданих структур, проте процес вступу доволі непростий та тривалий. Участь у цих організаціях сприяла би вирішенню конфлікту на Донбасу. Однак наразі хоч і більшість країн-членів

ЄС і НАТО підтримують нашу державу щодо повернення своїх територій, проте конкретної ефективної допомоги не надають.

8) окреслили перспективи співробітництва України з європейськими та євроатлантичними структурами у сфері безпеки. Слід вказати, що наша держава виконала багато умов для отримання партнерства з ЄС і НАТО (реформування у відповідних сферах, приведення у відповідність нормативно-правової бази та ін). Ці заходи, а також наявність спільних бачень та інтересів щодо формування та реалізації політики активізувало співпрацю України з європейськими державами, що може сприяти її швидшій євроінтеграції. Найближчі перспективи такого співробітництва можуть полягати у наданні консультативної та фінансово-матеріальної підтримки з боку ЄС та НАТО, кооперації в оборонній сфері та військово-технічна співпраця. Також участь України у військових, цивільних операціях та місіях ЄС, надання своєї авіації для використання в цілях Євросоюзу можуть стати приводом для звернення до ЄС із пропозицією щодо залучення її до процесів формування європейської політики безпеки з правом дорадчого голосу.

Проведене дослідження не є вичерпним, оскільки ще не знайдено вирішення всім глобальним викликів, а також постійно з'являються нові міжнародні загрози, розвиток яких не завжди можна передбачити. Відтак, ця проблематика потребує додаткових наукових звернень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баймуратов М.О., Делінський О.А. Міжнародно–правові аспекти становлення і розвитку європейської безпеки на порозі ХХІ століття: Монографія. Одеса: Юридична література, 2004. 184 с.
2. Блищенко И. П. Мирное разрешение споров между государствами – один из важнейших принципов международного права. *Международно-правовые формы сотрудничества государств в Европе*. М. : Междунар. отношения, 1977.С. 51–73.
3. Бодрук О.С. Воєнно–політичні аспекти забезпечення безпеки. *Стратегічна панорама*. 2002. № 2. С. 65-74.
4. Буроменський М.В. Міжнародне право: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2005. 336 с.
5. Васильєв Г. Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2014. № 2. С. 155–166.
6. Верещетин В.С. Всеобъемлющая система международной безопасности и международное право. М.: Ин-т государства и права АН СССР, 1987.С. 8-13.
7. Визначення агресії: резолюція Генеральної Асамблеї 3314 (XXIX) від 14.12.1974 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text (дата звернення:08.10.2021 р.)
8. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. Центр Разумкова. Проєкт «Конфлікт на Донбасі: сучасні реалії і перспективи врегулювання» за підтримки МЗС Нідерландів. К., 2019. 144 с.
9. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні відносини: ключові тенденції. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/> (дата звернення: 07.10.2021 р.)

10. Горбулін В.П., Власюк О.С., Лібанова Е.М., Ляшенко О.М.. Донбас і Крим: ціна повернення. Київ: НІСД, 2015. 474с.
11. Грищенко Д. Ю. Теоретические проблемы безопасности государства. М.: МГОУ, 2005. 35 с.
12. Декларация об агрессивных войнах. Сборники документов по международной политике и международному праву. Вып. XI. Гарантии безопасности по статуту Лиги наций. М.: НКИД, 1937. 15 с.
13. Дирда А. М. Поняття та принципи міжнародної безпеки. *Грані права: XXI століття* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 92-94.
14. Договір про звичайні збройні сили Європи від 19.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 09.10.2021 р.)
15. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_098 (дата звернення: 07.10.2021 р.).
16. Дужич Л. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародноправовими засобами. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К., 2010. Вип. 88. Ч. 1. С.277-283
17. Енциклопедія державного управління: у 8 т.ю Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. 640 с.
18. Заблоцький В. Війни XXI століття – війни за воду. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/vijni_za_vodu-2234.html (дата звернення: 08.10.2021 р.)
19. Інформаційний бюлетень Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки URL: <https://www.euamukraine.eu/wp-content/uploads/2020/06/Informatsijnij-byuletен-1.pdf> (дата звернення: 11.10.2021 р.)

20. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин. Львів: «Світ», 1995. С. 83–106.
21. Кожна п'ята дитина у світі відчуває нестачу води для задоволення повсякденних потреб. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/world-water-day-2021> (дата звернення: 08.10.2021 р.)
22. Козярьська А. О. Поняття безпеки в теорії і практиці міжнародного права. *Актуальні питання реформування правової системи України*. Луцьк, 2007. Т. 1. С. 202–207.
23. Коломієць О.В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації: монографія. К.: Вид-во КиМУ, 2013. 427 с.
24. Командувач НАТО: Наступною ціллю Росії може стати Молдова. URL: <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення: 04.10.2021 р.)
25. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10.04.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054#Text (дата звернення: 09.10.2021 р.)
26. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 09.10.2021 р.)
27. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с
28. Лагода О. Позиція верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Федеріки Могеріні щодо ситуації на сході України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики*. Матеріали Регіональної науково-теоретичної конференції (Львів, 21 травня 2015 р.). Львів: НУ ЛП, 2015. С.112-116.
29. Литвиненко Н.І., Литвиненко О.І. Сутність проблеми досягнення міжнародної безпеки та шляхи її вирішення. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 50. С. 105-111.

30. Малышева Е.М. Мировые войны и локальные военные конфликты в истории: последствия, уроки. Вестн. Адыгейского гос. ун-та. 2005. № 1. С. 69-78.
31. Мережко А. Вопрос о сецессии в международном праве и проблема Нагорного Карабаха. *Международное право и проблемы интеграции*. Баку, 2014. № 1 (37). С. 23-30.
32. МЦДП. Оцінка безпекових викликів та їх наслідків для зовнішньої політики України після виборів. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/zovn_pol_kandidats_a4_v01.pdf (дата звернення: 10.10.2021 р.)
33. Підтримка міжнародного миру і безпеки: Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/2532 від 01.07.2021 р. URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/2532\(2020\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2532(2020)) (дата звернення: 06.10.2021 р.)
34. Позитиви та негативи таких варіантів розвитку див: Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За ред. Г.М. Перепелиці. К.: ВД “Стилос”, 2004. 22–23.
35. Політологічний енциклопедичний словник ю НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Укр. Асоціація політологів /Упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с
36. Поляков Л. Проблеми і перспективи співпраці України з ЄС у сфері безпеки. *Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики*. Центр Разумкова. Київ, 2020. С.96-99.
37. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості: Закон України № 35-VIII від 03.12.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#Text> (дата звернення: 10.10.2021 р.)
38. Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України: Закон України № 2091-VIII від

08.07.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2091-19#Text> (дата звернення: 10.10.2021р.)

39. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України № 2680-VIII від 07.02.2019 року. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 9, С. 50

40. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.10.2021 р.)

41. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України № 2268-VIII від 18.01. 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (дата звернення: 10.10.2021 р.)

42. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України № 121/2021 від 25.03.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15> (дата звернення: 10.10.2021 р.)

43. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 10.10.2021 р.)

44. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України № 5/2015 від 12.01. 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 10.10.2021 р.)

45. Програма розширених можливостей НАТО для України. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2020/07/24/programarozshirenih-mozhливостей-nato-dlya-ukraini> (дата звернення: 11.10.2021 р.)

46. Рівень підтримки громадянами вступу України до ЄС та НАТО (січень 2020р. соціологія). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-pidtrymky-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yes-ta-nato-sichen-2020r.pdf> (дата звернення: 11.10.2021 р.)

47. Сергунин А. А. Международная безопасность и новые подходы и концепты. *Полис*. 2005. № 6. С. 126–137.
48. СІПРІ 2013: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: щорічник: (пер. з англ.) Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова. К.: Заповіт, 2014. 520 с
49. Сіцинський Н.А. Концептуальні принципи зовнішньо-політичної діяльності України та її нормативно-правове наповнення. *Інвестиції: практика та досвід*, № 5, 2017. С. 97–104
50. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 черв. 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_010 (дата звернення: 07.10.2021 р.).
51. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 224 с.
52. Ткачук А. П. Безпекові чинники зовнішньої політики України в умовах російської військової агресії. *Військово-науковий вісник*. 2019. Вип. 31. С. 69-80
53. Тодоров І.Я. НАТО і війна на сході України (2014–2017 рр.) *Збірник наукових праць Стратегії зовнішньої та безпекової політики провідних міжнародних акторів*. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 102–109.
54. Толстов С.В. Концепції міжнародної безпеки: методологічні підходи та понятійні принципи. *Трансформація стратегічної стабільності та проблеми ядерної безпеки на початку XXI століття: збірник наукових праць*. Київ, 2017. С. 41-67.
55. У світі зростає кількість ядерної зброї, готової до застосування. URL: <https://www.dw.com/uk/u-sviti-zrostaie-kilkist-yadernoi-zbroi-hotovoi-do-zastosuvannia-sipri/a-57877677> (дата звернення: 08.10.2021 р.)
56. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та

їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення:11.10.2021 р.)

57. Україна мала надзвичайно успішний рік у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/12/ukrayina-mala-nadzvyhajno-uspishnyj-rik-u-sferi-yevropejskoyi-ta-yevroatlantychnoyi-integracziyi> (дата звернення:11.10.2021 р.)

58. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: Монографія.К.: Варта, 2005. 544 с.

59. Цицерон М.Т. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма. М.: Мысль, 1999. 782 с.

60. ЧереноваУ. Новий погляд на систему міжнародної безпеки через призму співробітництва та євроінтеграції. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. м. Івано-Франківськ., 2009. С.154-157.

61. Чехович Т.В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*, № 1, 2013. С.277-283

62. Шамраєва В.М. Основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*серія: Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм. № 8. 2018. С.88-95.

63. Шевченко О.В. Проблема глобальної зміни клімату в контексті міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 130. 2017.С.24-38.

64. Шевчук О. М. Covid-19 як загроза національній безпеці України. *Юрид. наук. електрон. журн*. Запоріз. нац. ун-т. 2021. № 1. С. 210-213

65. Штанько М. Региональные конфликты в современном мире: учебное пособие. Томск: Изд-во ТПУ, 2006. 93 с

66. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія Рівне : видавець О. М. Зень, 2009. 476 с.

67. Які збройні конфлікти виникали у світі після Другої світової війни та до чого вони призвели. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/13/infografika/polityka/yaki-zbrojni-konflikty-vynykali-sviti-pislya-druhoji-svitovoyi-vijny-ta-choho-vony-pryzvely> (дата звернення: 05.10.2021 р.)
68. Arms Control Association. Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance. URL: www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat (дата звернення: 08.10.2021 р.)
69. Avis W. Border disputes and micro-conflicts in South and Southeast Asia. *K4D Helpdesk Report*. Brighton, UK: Institute of Development Studies. 2020. p. 24.
70. Bukh, A. Territorial Disputes in Asia: Colonialism, Cold War and Domestic Politics. URL: https://www.researchgate.net/publication/338633837_Territorial_Disputes_in_Asia_Colonialism_Cold_War_and_Domestic_Politics (дата звернення: 01.10.2021 р.)
71. Carter A., Perry W. and Steinbruner J. A new Concept of Cooperative Security. *Brooking Occasional Papers*. Washington, 1992. P. 5-16.
72. Chinese Diplomat Accuses US of Spreading Coronavirus. URL: <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/chinese-diplomat-accuses-us-spreading-coronavirus> (дата звернення: 06.10.2021)
73. Cohen R., Michalka M. Cooperative Security: New Horizons for International Order. *The Marshall Centre Papers*. 2001. № 3. P. 9–12.
74. Common Security. A programme of Disarmament. The Report of the Independent Commission on Disarmament and Security Issued under the Chairmanship of Olof Palme. London: Pan Books, 1982. 202 p.
75. Conant E. 6 of the World's Most Worrisome Disputed Territories. URL: <https://www.nationalgeographic.com/science/article/140328-disputed-territories-geography-russia-crimea> (дата звернення: 01.10.2021 р.)

76. Czaputowicz J. Teoretyczne założenia i elementy składowe kooperatywnego systemu bezpieczeństwa. *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*. Seria:zeszyty, 37. Krakow, 1999. S. 69-75.
77. Dictionnaire Diplomatique: 8 vol. Academie Diplomatique InternationalePubl. sous la dir. de M.A.F. Frangulis. Paris: Academie Diplomatique Internationale, 1933. T. 2: M-Z . 1120 p.
78. Egon Bahr, Dieter S. Lutz (Eds), Gemeinsame Sicherheit. Idee und Konzept, Band I: Zu den Ausgangsüberlegungen, *Grundlagen und Strukturmerkmalen Gemeinsamer Sicherheit*. Baden–Baden, 1986. 280 p
79. Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi / By Adam Daniel Rotfeld. Warszawa: PISM: «Format AB», 1990. 270 s.
80. Evaluating and learning from the pandemic response. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/government-public-services/assets/evaluating-pandemic-response.pdf> (дата звернення:07.10.2021 p.)
81. Fehler W. Współczesne bezpieczeństwo. Toruń: Adam Marszałek, 2003. S. 18-28.
82. Gilpin R. War and Change In World Politics. Cambridge, MA. : *Cambridge University Press* 1981. 288 p.
83. Holst J.J. Confidence and Security in Europe: A Long–term View. *Bulletin of Peace Proposals*. 1984. № 4.291 p.
84. Kukułka J. Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie. Warszawa. 1994. 56 s.
85. López-Claros A.,Pletka D. Without Reforms, the Middle East Risks Revolution. *International Herald Tribune*. 2005. P.5-10
86. Malendowski Wł. Stosunki międzynarodowe / Praca zbiorowa pod red. Wł. Malendowskiego, Cz. Mojsiewicza. Wrocław: Alta2, 2004. 596 s
87. McKibben B. Global Warming’s Terrifying New Math. *Rolling Stone*. 2012. URL: www.rollingstone.com/politics/news/global-warmings-terrifying-new-math-20120719 (дата звернення: 08.10.2021p.)

88. Policies for Common Security. SIPRI. London: Francis & Taylor, 1985. 250 p.
89. Republicans are using racism against China to try to distract from Trump's disastrous coronavirus response. URL: <https://www.businessinsider.com/trump-using-racism-against-china-to-distract-from-coronavirus-failures-2020-3> (дата звернення: 06.10.2021)
90. Rosato S. The Flawed Logic of Democratic Peace Theory. *American Political Science Review*. 2003. Vol. 97, No. 4. P. 585-602.
91. Rotfeld A. D. Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi. Warszawa: PISM, 1990. 270 s.
92. RTS Des cyberattaques se servent de la pandémie de coronavirus. URL: <https://www.rts.ch/info/suisse/11164751-des-cyberattaques-se-servent-de-la-pandemie-de-coronavirus.html> (дата звернення: 06.10.2021 p.)
93. Severe acute respiratory syndrome coronavirus. URL: <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/patent/US2006257852> (дата звернення: 06.10.2021).
94. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. URL: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/EUGS.pdf> (дата звернення: 11.10.2021 p.)
95. Stańczyk J. Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1996. s. 73.
96. Taleb N. The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable. *The New York Times*, 2007. URL: <https://www.nytimes.com/2007/04/22/books/chapters/0422-1st-tale.html> (дата звернення: 06.10.2021)
97. Turchin P. Political Instability May Be a Contributor in the Coming Decade. *Nature* Vol. 463, 2010. p. 608
98. Ukraine is ready to contribute into european and euroatlantic security. URL: <https://ukraine-analytica.org/ukraine-is-ready-to-contribute-into-european-and-euroatlantic-security/> (дата звернення: 11.10.2021 p.)

99. United Nations Treaty Collection. Chapter XXVII. Environment. 7. d *Paris Agreement*. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en (дата звернення: 08.10.2021 р.)
100. Walt S.M. *The Origins of Alliances*. Ithaca : *Cornell University Press*, 1987. 321 p.
101. Weaver O. *The European Security Triangle*. Centre for Peace and Conflict Research. *Working Papers*. № 12. Copenhagen, 1994. 72 p.
102. Webinar: Living with COVID-19: Opportunism and International Security. URL: <https://chathamhouse.soutron.net/Portal/DownloadImageFile.ashx?fieldValueId=4815> (дата звернення: 06.10.2021)
103. Wemer D.A. *The Potential Global Impact of the Coronavirus Outbreak*. Atlantic Council, 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-potential-global-impact-of-the-coronavirus-outbreak/> (дата звернення: 06.10.2021 р.)
104. Werleman C. *The human cost of India's Baglihar dam in disputed Kashmir*. URL: <https://www.trtworld.com/opinion/the-human-cost-of-india-s-baglihar-dam-in-disputed-kashmir38796> (дата звернення: 04.10.2021 р.)
105. Zięba R. *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*. Warszawa: SCHOLAR, 2004. 461 s.